

**Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І
ТОРГІВЛІ»
(ПУЕТ)**

Кафедра правознавства

Л.І. Купчення

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для самостійного вивчення навчальної дисципліни
підготовки бакалавра спеціальності 081 «Право»**

Полтава – 2016

Укладач: Купчення Л.І., к.ю.н., доцент кафедри правознавства Вищого навчального закладу Укоопспілки “Полтавський університет економіки і торгівлі”.

Рецензенти:

Осташова В.О. – к.ю.н., доцент, доцент кафедри бізнес-адміністрування та права Полтавської державної аграрної академії;

Прогляда І.О. – к.ю.н., помічник судді апеляційного суду Полтавської області.

Обговорено та схвалено на засіданні кафедри правознавства протокол № 11 від 30 червня 2016 р.
Зав. кафедри
_____ проф. Лаврик Г. В.

УЗГОДЖЕНО
Начальник науково-методичного центру управління якістю діяльності
«__» _____ 2016 р.
_____ доц. Огуй Н. І.

УЗГОДЖЕНО
Директор науково-навчального центру
«__» _____ 2016 р.
_____ доц. Герман Н.В.

© Купчення Л.І., 2016 р.
© ПУЕТ, 2016 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Програма навчальної дисципліни	7
Тематичний план навчальної дисципліни.....	21
Методичні рекомендації до самостійного вивчення навчальної дисципліни.....	26
Змістовий модуль 1. Загальна характеристика екологічного права.....	26
Тема 1. Поняття та джерела екологічного права	26
Тема 2. Екологічні права та обов'язки громадян	32
Тема 3. Управління у галузі екології.....	36
Тема 4. Право власності на природні ресурси	40
Тема 5. Право природокористування	44
Тема 6. Поняття, ознаки та правове забезпечення екологічної безпеки.....	48
Тема 7. Економіко-правовий механізм у галузі екології	53
Тема 8. Юридична відповідальність у галузі екології	57
Змістовий модуль 2. Правове регулювання використання, відтворення й охорони природних ресурсів	62
Тема 9. Правове регулювання використання, відтворення й охорони земель в Україні	62
Тема 10. Правові засади використання й охорони надр	66
Тема 11. Правовий режим використання, відтворення й охорони вод.....	71
Тема 12. Правове регулювання використання, відтворення, захисту й охорони лісів.....	76
Тема 13. Правовий режим використання, відтворення й охорони рослинного світу	80
Тема 14. Правові засади використання, відтворення й охорони тваринного світу.....	85
Тема 15. Правова охорона атмосферного повітря.....	88
Тема 16. Правовий режим використання й охорони природно-заповідного фонду	91
Тема 17. Правове регулювання використання й охорони курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон.....	95
Тема 18. Правова охорона довкілля в населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві.....	99
Індивідуальні завдання (навчально-дослідні проекти) для самостійної роботи студентів та методичні рекомендації до їх виконання.....	104
Перелік питань для підготовки до поточного контролю	112

Перелік питань для підготовки до підсумкового контролю.....	116
Порядок і критерії оцінювання знань студентів.....	121
Термінологічний словник.....	132
Список джерел, основної використаної та рекомендованої для поглибленого вивчення курсу літератури.....	136

ВСТУП

Тенденції світового розвитку та екологічна ситуація в Україні свідчать про пріоритетність вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища та відновлення природних ресурсів, зокрема й правовими засобами. Навчальна дисципліна «Екологічне право» спрямована на формування у студентів екологічної культури через ознайомлення з базовими поняттями екологічного права, аналіз нормативно-правового регулювання екологічних правовідносин, дослідження конкретних екологічних проблем та правових шляхів їх вирішення.

Метою вивчення навчальної дисципліни є засвоєння найважливіших положень екологічного права України, формування правової свідомості та правової культури у цій сфері.

Завданнями навчальної дисципліни є:

- засвоєння основних понять екологічного права;
- формування уявлення про структуру екологічних правовідносин;
- з'ясування особливостей предмета екологічного права та методів правового регулювання;
- ознайомлення з найважливішими правовими джерелами екологічного права;
- формування вмінь і навичок самостійного пошуку необхідних нормативно-правових актів та правильного їх використання під час вирішення ситуаційних завдань.

Студенти повинні знати:

- визначення понять і категорій, що характеризують базові елементи механізму правового регулювання екологічних правовідносин;
- ідентифікуючі ознаки галузі екологічного права (предмет і метод правового регулювання, принципи та система галузі);
- основні принципи еколого-правового регулювання;
- правові заходи щодо охорони навколишнього природного середовища;
- специфіку права власності на природні ресурси та права природокористування;
- особливості правового режиму окремих природних об'єктів;

- назви, структуру та зміст найважливіших законодавчих актів України у сфері екології;
- зміст екологічних прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб, територіальних громад і держави.

Студенти повинні вміти:

- характеризувати сутність еколого-правових відносин, їх ознаки, особливості правового регулювання;
- визначати способи реалізації суб'єктивних екологічних прав та юридичних обов'язків у сфері використання природних ресурсів і охорони довкілля;
- аналізувати і тлумачити чинне екологічне законодавство;
- застосовувати еколого-правові норми до конкретних фактичних обставин;
- орієнтуватися в основних тенденціях удосконалення й розвитку екологічного законодавства та боротьби з екологічними правопорушеннями.

Предметом навчальної дисципліни «Екологічне право» є врегульовані нормами вітчизняного законодавства екологічні відносини, які складаються в процесі здійснення їх учасниками своїх екологічних прав та юридичних обов'язків.

Місце навчальної дисципліни в навчальному процесі.

Програмою передбачено формування понятійного апарату з дисципліни на інтеграційній основі. Міждисциплінарні зв'язки визначаються комплексним характером навчальної дисципліни, що тісно пов'язана з низкою навчальних дисциплін (правознавство, теорія держави і права, міжнародне право, конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне право тощо), знання змісту яких є необхідним для розуміння та кращого засвоєння принципів і норм національної системи права. Окрім цього, набуття студентами знань з «Екологічного права» сприятиме якіснішому засвоєнню ними неюридичних дисциплін, передбачених навчальними планами, оскільки дає основу для розуміння правового механізму регулювання суспільних відносин.

Навчально-методичний посібник укладено відповідно до Програми навчальної дисципліни «Екологічне право», затвердженої Вченою радою ПУЕТ __.__.201_ р. (протокол № __).

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

МОДУЛЬ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Тема 1. Поняття та джерела екологічного права.

Загальна характеристика екологічних проблем у світі та в Україні, роль права на шляху їх вирішення. Взаємодія суспільства й природи – об'єктивна передумова виникнення екологічних відносин і екологічного права.

Становлення та розвиток екологічного права України. Наука екологічного права та її розвиток в Україні. Екологічне право як навчальна дисципліна і сфера практичної діяльності.

Поняття екологічного права як галузі права. Предмет екологічного права. Методи правового регулювання екологічних відносин. Принципи екологічного права України.

Місце екологічного права в системі права України та його співвідношення з іншими галузями права. Система екологічного права.

Поняття, система та особливості джерел екологічного права. Екологічне законодавство. Кодифікація нормативно-правових актів в екологічній сфері. Місце підзаконних нормативно-правових актів у регулюванні екологічних правовідносин та їх класифікація. Міжнародно-правові норми у системі джерел екологічного права. Проблеми імплементації міжнародних еколого-правових норм в екологічне законодавство України. Роль судової практики у регулюванні екологічних відносин. Юридична природа роз'яснень вищих судових інстанцій щодо застосування екологічного законодавства.

Конституція України як джерело екологічного права. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” як інтегроване джерело екологічного права.

Актуальні питання розвитку екологічного законодавства України.

Тема 2. Екологічні права та обов'язки громадян

Екологічні правовідносини як вид юридичних правовідносин. Види екологічних правовідносин. Склад екологічних правовідносин.

Поняття та елементи еколого-правового статусу людини і громадянина. Поняття екологічних прав суб'єктів екологічного права й екологічних правовідносин. Загальна характеристика системи екологічних прав громадян. Реалізація екологічних прав на галузевому і міжгалузевому рівнях. Поняття та види екологічних обов'язків громадян.

Законодавче закріплення екологічних прав і обов'язків. Характеристика конституційних екологічних прав людини і громадянина. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Право на відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічних прав індивіда. Право на інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту. Екологічні права і обов'язки громадян відповідно до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища".

Конституційні гарантії дотримання прав людини і громадянина в Україні. Охорона, форми та способи захисту екологічних прав людини і громадянина.

Тема 3. Управління у галузі екології

Поняття та зміст управління в галузі екології. Принципи державного управління в галузі екології. Методи державного екологічного управління.

Функції державного управління в галузі екології. Організаційні функції управління у сфері природокористування та охорони довкілля. Попереджувально-охоронні функції управління у сфері природокористування та охорони довкілля. Функції управління у сфері природокористування та охорони довкілля.

Участь України в системі міжнародного природоохоронного співробітництва. Реалізація міжнародних екологічних програм, концепцій, проектів в екологічній сфері. Взаємодія по лінії Програми розвитку ООН (ПРООН). Правове забезпечення впровадження основних принципів сталого розвитку. Екологічний вимір концепції сталого розвитку, його взаємодія із соціально-економічними тенденціями світового розвитку. Глобалізація екологічних процесів та їх організаційно-правове забезпечення в Україні. Формування й реалізація національної стратегії сталого розвитку. Екологічний аспект європейської інтеграції України.

Система і компетенція органів управління природокористуванням і охороною довкілля в Україні. Органи загального державного управління та місцевого самоврядування в галузі екології. Органи державного управління природокористуванням та охороною довкілля спеціальної компетенції.

Механізм планування й реалізації державної екологічної політики. Роль комітетів Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин і з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи у формуванні та здійсненні екологічної політики.

Загальна характеристика структури й повноважень системи державних органів управління й контролю в екологічній сфері. Міністерство екології та природних ресурсів України. Державні агентства, державні служби й державні інспекції як центральні органи державної виконавчої влади в галузі екології. Місцеві органи державної виконавчої влади в галузі екології.

Компетенція органів місцевого самоврядування в галузі екології.

Правові питання участі громадськості в управлінні природокористуванням та охороною довкілля. Роль недержавних екологічних організацій у здійсненні регулювання й контролю в галузі екології. Громадські інспектори з охорони довкілля.

Правові засади державної екологічної політики. Особливості сучасної екополітики в Україні. Закон України «Про основи національної безпеки України». Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики країни у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки». Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року.

Тема 4. Право власності на природні ресурси

Поняття права власності на природні ресурси. Форми власності на природні ресурси в Україні, їхнє законодавче закріплення.

Зміст права власності на природні ресурси. Суб'єкти права власності на природні ресурси. Об'єкти права власності на природні ресурси. Загальна характеристика окремих об'єктів права власності на природні ресурси, таких як земля, надра, води, ліси, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, природно-заповідний фонд.

Підстави та порядок виникнення права власності на природні ресурси. Підстави та порядок припинення права власності на природні ресурси.

Права та обов'язки власників природних ресурсів. Гарантії права власності на природні ресурси. Охорона, форми та способи захисту права власності на природні ресурси.

Тема 5. Право природокористування

Поняття права природокористування. Принципи права природокористування. Об'єкти права природокористування. Суб'єкти права природокористування. Права й обов'язки природокористувачів.

Класифікація видів природокористування, їх характеристика. Загальне природокористування. Спеціальне природокористування.

Особливості використання природних ресурсів на умовах оренди. Права й обов'язки суб'єктів орендних правовідносин.

Підстави і порядок виникнення права природокористування. Підстави та порядок припинення, зупинення, зміни права природокористування.

Охорона, форми та способи захисту права природокористування.

Тема 6. Поняття, ознаки та правове забезпечення екологічної безпеки

Поняття екологічної безпеки. Право екологічної безпеки в системі екологічного права України. Суб'єкти та об'єкти екологічної безпеки.

Види екологічної безпеки. Правове регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Правова охорона довкілля від забруднення відходами. Особливості правового регулювання біологічної, генетичної та харчової безпеки.

Екологічний ризик в системі правовідносин екологічної безпеки, його правове забезпечення.

Правові заходи щодо забезпечення вимог екологічної безпеки. Правові засади національної екобезпеки. Правове регулювання транснаціональної екологічної безпеки. Проблеми кодифікації законодавства у сфері гарантування екобезпеки.

Організаційно-правові форми забезпечення екобезпеки. Органи загальної компетенції, їх спеціалізовані структури та повноваження у сфері забезпечення екологічної безпеки. Органи спеціальної компетенції та їх повноваження.

Поняття надзвичайних екологічних ситуацій, їх ознаки та класифікація. Правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій. Правові заходи щодо забезпечення захисту населення та територій, запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій.

Тема 7. Економіко-правовий механізм у галузі екології

Співвідношення економічного й екологічного вимірів. Поняття й загальна характеристика економіко-правового механізму. Складові економіко-правового механізму.

Економічний механізм природокористування. Економічна доцільність впровадження інноваційних технологій. Правове забезпечення економічного регулювання сфери екології.

Економічний механізм забезпечення охорони об'єктів екологічних правовідносин. Організаційно-економічні заходи в природоохоронній галузі. Режим і порядок фінансування природоохоронних програм і заходів. Процедура екологічного аудиту та страхування. Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища.

Тема 8. Юридична відповідальність у галузі екології

Поняття та функції відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Поняття екологічного правопорушення, його ознаки. Склад екологічного правопорушення.

Види екологічних правопорушень, їх класифікація в залежності від предмету і об'єкту посягання, у відповідності до інститутів і галузей екологічного законодавства, за ступенем екологічної небезпеки і заходів державно-правового примусу.

Види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Кримінальна відповідальність за екологічні

правопорушення та види кримінальних покарань, що застосовуються. Адміністративна відповідальність і види адміністративно-правових стягнень за екологічні правопорушення. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства, умови її настання, методи (способи) обчислення майнової шкоди, порядок відшкодування.

Заходи реагування на екологічні правопорушення. Застосування судової практики при розгляді справ про екологічні правопорушення. Підвідомчість справ про екологічні правопорушення.

МОДУЛЬ II.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ Й ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Тема 9. Правове регулювання використання, відтворення й охорони земель в Україні

Поняття правового режиму використання, відтворення та охорони земель. Земля як об'єкт правового регулювання, використання, відновлення та охорони. Земельний фонд України та його склад. Землі сільськогосподарського призначення. Землі житлової та громадської забудови. Землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення. Землі оздоровчого призначення. Землі рекреаційного призначення. Землі історико-культурного призначення. Землі лісгосподарського призначення. Землі водного фонду. Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Охоронні зони. Зони санітарної охорони. Санітарно-захисні зони. Зони особливого режиму використання земель. Правовий режим зон, які підлягають спеціальній охороні.

Система земельних відносин в Україні. Правове регулювання здійснення земельної реформи в Україні. Склад земельних правовідносин.

Державне управління в галузі земельних відносин. Система органів управління в галузі земельних відносин. Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру.

Положення про Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру.

Правове регулювання земельних відносин. Інститути земельного права. Історичний досвід систематизації законодавства про регулювання земельних відносин в Україні. Земельний кодекс України.

Поняття та значення землеустрою. Землевпорядні дії. Принципи землеустрою. Система землеустрою. Система землевпорядних органів. Суб'єкти землеустрою. Об'єкти землеустрою. Землевпорядний процес. Документація із землеустрою. Види землеустрою. Державний земельний кадастр. Завдання Державного земельного кадастру. Державний кадастровий реєстратор. Об'єкти Державного земельного кадастру.

Поняття і зміст права власності на землю. Особливості права власності на землю. Правові форми власності на землю. Право державної власності на землю. Право комунальної власності на землю. Право приватної власності на землю. Суб'єкти права власності на землю. Право власності на землю громадян. Право власності на землю юридичних осіб. Право власності на землю територіальних громад. Право власності на землю держави. Право власності на землю іноземних держав. Спільна сумісна та спільна часткова власність на землю. Права власників земельних ділянок. Обов'язки власників земельних ділянок. Виникнення, зміна та припинення права власності на землю. Сутність самозахисту порушених прав власності.

Право землекористування. Суб'єкти та правові форми землекористування. Оренда землі. Права землекористувачів. Обов'язки землекористувачів. Підстави припинення землекористування. Порядок звернення до правоохоронних органів за захистом права землекористування. Судовий захист права власності на землю.

Право користування чужою земельною ділянкою. Сервітут, його ознаки, види, підстави виникнення та припинення. Емфітевзис. Суперфіцій. Поняття добросусідства та його зміст.

Правове регулювання відтворення земель (відновлення їх родючості).

Охорона земель. Зміст організаційно-правових заходів охорони земель. Збереження та відтворення земель. Поліпшення

земель. Принципи охорони земель. Стандартизація і нормування в галузі охорони земель. Консервація земель. Рекультивация земель. Моніторинг земель. Державний, самоврядний і громадський контроль за використанням та охороною земель.

Відповідальність за порушення земельного законодавства. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності. Поняття юридичної відповідальності за земельні правопорушення. Кримінальна та адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства. Цивільно-правова відповідальність за порушення земельного законодавства.

Тема 10. Правові засади використання й охорони надр

Загальні проблеми охорони та використання надр в Україні. Надра як об'єкт правового регулювання, використання й охорони. Правові форми розподілу та перерозподілу надр. Правові засади ведення кадастру родовищ корисних копалин.

Законодавство України про надра. Кодекс України про надра.

Особливості управління в галузі використання й охорони надр. Система органів управління. Положення про Державну службу геології та надр України. Організаційно-правові форми контролю за додержанням законодавства в галузі використання та охорони надр.

Право власності на надра. Суб'єкти та об'єкти права власності на надра. Зміст права власності на надра. Правові форми і методи захисту права власності на надра.

Право користування надрами, його характеристика та види. Правове регулювання екологічного вивчення надр. Правове забезпечення використання надр, не пов'язане з їх видобуванням. Правові засади видобування корисних копалин місцевого значення. Суб'єкти, об'єкти та зміст права користування надрами. Права та обов'язки надрокористувачів. Правова охорона надр. Забезпечення екологічної безпеки в процесі охорони та використання надр.

Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони та використання надр. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства

про надра. Порушення законодавства про надра як підстава адміністративної і кримінальної відповідальності. Особливості розгляду спорів у галузі використання та охорони надр.

Тема 11. Правовий режим використання, відтворення й охорони вод

Актуальні проблеми правової охорони вод в Україні.

Води як об'єкт правового регулювання використання, відтворення та охорони. Склад водного фонду.

Правовий режим використання, відтворення та охорони вод в Україні. Водне законодавство України. Водний кодекс України.

Управління й контроль в галузі використання, відновлення та охорони вод. Функції управління, його види (загальне, спеціальне; державне, громадське). Державний облік вод. Державний водний кадастр. Облік і ведення державного кадастру. Державний моніторинг вод. Правове забезпечення розподілу і перерозподілу водних ресурсів.

Право власності на води. Суб'єкти, об'єкти, підстави виникнення, зміни і припинення права власності на води.

Поняття та види права водокористування, зміни і припинення права водокористування. Загальне та спеціальне водокористування, їх особливості. Поняття, об'єкти та суб'єкти права водокористування. Права та обов'язки суб'єктів водокористування. Особливості права користування водними об'єктами (їх частинами) на умовах оренди.

Види і засоби контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів. Вирішення спорів з питань використання й охорони вод. Правова охорона вод. Водоохоронні зони. Прибережні захисні, берегові смуги, смуги відведення. Вимоги щодо охорони вод від забруднення, засмічення і вичерпання.

Розгляд спорів з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Відповідальність за порушення водного законодавства: поняття, підстави й порядок притягнення. Адміністративна, кримінальна відповідальність за шкоду, заподіяну порушенням водного законодавства.

Тема 12. Правове регулювання використання, відтворення, захисту й охорони лісів

Актуальні проблеми правової охорони лісів в Україні.

Ліс як об'єкт правового регулювання, використання, відновлення, захисту та охорони. Лісовий фонд України. Лісові ресурси.

Поняття, предмет, принципи і система лісового права. Джерела лісового права. Лісовий кодекс України.

Державне регулювання та управління у сфері лісових відносин. Особливості, функції та види управління в галузі використання, відтворення та охорони лісів. управління. Загальний державний, спеціальний і громадський контроль за використанням, відтворенням, захистом та охороною лісів. Організація та ведення лісового господарства. Правове регулювання лісовпорядкування. Ведення державного обліку лісів і державного лісового кадастру. Правові форми розподілу і перерозподілу лісів. Організація відновлення лісів і лісорозведення. Правові засади державного обліку лісового фонду і ведення лісового кадастру. Контроль за використанням, відновленням, захистом та охороною лісів.

Право власності на ліс. Особливості суб'єктивного та об'єктивного складу права власності на ліс. Захист права власності на ліс.

Право лісокористування: поняття, суб'єкти. Види лісокористування, класифікація за підставами виникнення, за цільовим призначенням, за правовою формою. Особливості постійного і тимчасового лісокористування. Лісові сервітути. Права і обов'язки лісокористувачів. Правове регулювання заготівлі деревини, живиці, другорядних лісових матеріалів. Право побічного лісокористування. Особливості реалізації права культурно-оздоровчого, рекреаційного, спортивного, туристичного та науково-дослідного лісокористування. Підстави припинення права лісокористування.

Правове забезпечення охорони і захисту лісів, його зміст. Вирішення спорів у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів. Порушення законодавства про охорону лісів. Відповідальність за порушення лісового законодавства: види, підстави і порядок притягнення. Майнова відповідальність за

шкоду, заподіяну порушенням лісового законодавства. Особливості майнової (таксової) відповідальності за шкоду, заподіяну рослинам (лісовим), занесеним до Червоної книги України. Порушення лісового законодавства як підстава для адміністративної та кримінальної відповідальності.

Тема 13. Правовий режим використання, відтворення й охорони рослинного світу

Актуальні проблеми правового регулювання, використання, відтворення і охорони рослинного світу в Україні.

Співвідношення понять «ліс» і «рослинний світ». Рослинний світ як об'єкт правового регулювання, використання, відновлення, захисту та охорони. Особливості рослинного світу як природного об'єкта. Об'єкти рослинного світу. Природні рослинні ресурси загальнодержавного і місцевого значення..

Законодавство України про рослинний світ. Завдання законодавства України про рослинний світ. Міжнародні нормативно-правові документи в системі законодавства про рослинний світ. Закон України «Про рослинний світ». Червона книга України. Зелена книга України. Підзаконні нормативно-правові акти у сфері охорони та використання рослинного світу.

Державне регулювання режиму рослинного світу. Порядок ведення державного обліку і кадастру рослинного світу. Інструкція про порядок установавання нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів.

Загальне та спеціальне використання об'єктів рослинного світу. Права й обов'язки користувачів об'єктами рослинного світу.

Правова охорона рослинного світу, форми її здійснення. Заходи щодо забезпечення охорони рослинного світу.

Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони та використання об'єктів рослинного світу. Притягнення до дисциплінарної відповідальності. Підстави застосування адміністративної та кримінальної відповідальності. Особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану об'єктам рослинного світу.

Тема 14. Правові засади використання, відтворення й охорони тваринного світу

Актуальні проблеми правового регулювання, використання, відтворення і охорони тваринного світу в Україні.

Тваринний світ як об'єкт правового регулювання, використання, відтворення і охорони: поняття, ознаки, значення. Об'єкти тваринного світу.

Загальна характеристика законодавства про тваринний світ. Закон України «Про тваринний світ». Закон України «Про Червону книгу України».

Особливості управління в галузі використання, відтворення та охорони тваринного світу. Функції управління, повноваження органів і посадових осіб системи управління, контролю й охорони. Види контролю в галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу. Правові засади здійснення моніторингу і контролю за додержанням законодавства про тваринний світ. Державний облік ведення кадастру тваринного світу, Червоної книги України. Правові форми розподілу і перерозподілу тваринного світу.

Право власності на тваринний світ. Суб'єкти та об'єкти права власності на тваринний світ.

Право користування об'єктами тваринного світу, його форми та види. Зміст права використання тваринного світу. Права і обов'язки користувачів. Підстави та умови припинення права використання тваринного світу.

Правове регулювання ведення мисливського господарства та здійснення полювання. Правове регулювання здійснення промислового рибальства. Правове регулювання здійснення любительського та спортивного рибальства. Користування тваринним світом у наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях. Добування диких тварин з метою утримання і розведення у неволі чи напіввільних умовах. Використання корисних властивостей життєдіяльності тварин. Використання тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності.

Правове забезпечення охорони тваринного світу. Зміст правової охорони тваринного світу. Правові форми та засоби охорони тваринного світу. Система організаційно-правових

заходів з охорони тваринного світу. Положення про державну лісову охорону.

Особливості й порядок міжнародної торгівлі об'єктами тваринного світу, що перебувають під загрозою зникнення.

Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу: поняття, ознаки, підстави настання, види, порядок притягнення.

Особливості майнової (таксової) відповідальності за шкоду, заподіяну знищенням і незаконним добуванням диких звірів і птахів, занесених до Червоної книги України.

Порушення законодавства в галузі використання, відновлення та охорони тваринного світу як підстава притягнення до адміністративної і кримінальної відповідальності.

Тема 15. Правова охорона атмосферного повітря

Атмосферне повітря як об'єкт правового регулювання, охорони та використання: специфіка, сучасний стан й актуальні проблеми. Законодавство України про охорону атмосферного повітря.

Управління і контроль у галузі охорони атмосферного повітря і його функції. Стандартизація і нормування в галузі охорони атмосферного повітря. Державний облік. Здійснення контролю й моніторингу.

Правове регулювання використання атмосферного повітря. Суб'єкти, об'єкти та зміст права використання атмосферного повітря. Економічно-правові заходи щодо забезпечення ефективного використання атмосферного повітря.

Правова охорона атмосферного повітря та її зміст. Клімат та озоновий шар як об'єкти правової охорони. Правові форми й заходи щодо охорони атмосферного повітря, їхня характеристика. Порядок реалізації управлінських заходів щодо охорони атмосферного повітря. Порядок організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря.

Відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря: поняття, підстави й процедура притягнення. Порушення в галузі охорони атмосферного повітря як підстава для юридичної відповідальності. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря. Особливості майнової відповідальності за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря.

Особливості адміністративної та кримінальної відповідальності у галузі охорони атмосферного повітря.

Тема 16. Правовий режим використання й охорони природно-заповідного фонду

Природно-заповідний фонд України як об'єкт правової охорони. Законодавство України про природно-заповідний фонд.

Види територій і об'єктів природно-заповідного фонду України. Порядок створення й оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Загальна характеристика правового режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Особливості правового режиму природних заповідників, біосферних заповідників і національних природних парків. Особливості правового режиму ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ. Особливості правового режиму ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків і парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Правовий режим охоронних зон природно-заповідного фонду. Форми власності на території та об'єкти природно-заповідного фонду та особливості правового режиму їхніх земель. Припинення права власності на території та об'єкти природно-заповідного фонду. Правовий режим та особливості використання природно-заповідного фонду. Особливості державного управління й контролю в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду. Функції управління в галузі охорони і використання природно-заповідного фонду. Правопорушення в галузі охорони і використання природно-заповідного фонду як підстава для юридичної відповідальності. Майнова (таксова) відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд. Порушення законодавства про природно-заповідний фонд як підстава для адміністративної і кримінальної відповідальності. Охорона природно-заповідного фонду України в діяльності органів внутрішніх справ.

Тема 17. Правове регулювання використання й охорони курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон

Правовий режим використання та охорони курортних, лікувально-оздоровчих зон і курортів. Поняття рекреаційних

зон, їх види, склад, порядок утворення. Особливості управління в галузі використання та охорони рекреаційних зон.

Правовий режим виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу, використання їх природних багатств.

Особливості державного управління й контролю в галузі використання й охорони курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних зон.

Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері використання й охорони курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних зон.

Тема 18. Правова охорона довкілля в населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві

Правова охорона навколишнього природного середовища в населених пунктах. Концепція сталого розвитку населених пунктів.

Правова охорона навколишнього природного середовища у сільському господарстві. Охорона навколишнього природного середовища від негативного впливу сільськогосподарського виробництва. Охорона сільського господарства від шкідливого впливу антропогенних чинників.

Правова охорона навколишнього природного середовища в промисловості. Напрями зменшення шкідливого впливу промислового виробництва. Загальні вимоги охорони навколишнього природного середовища в процесі господарювання.

Правова охорона навколишнього природного середовища на транспорті. Основні напрями охорони навколишнього природного середовища на транспорті.

Правова охорона навколишнього природного середовища в атомній енергетиці. Дотримання норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки.

Юридична відповідальність за порушення екологічних вимог у населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО»

для студентів денної форми навчання
спеціальності 081 «Право»

№ п/п	Назва модуля, теми	Кількість годин за видами занять			
		разом	аудиторні заняття		позааудито рні заняття
			лекції	семінарські заняття	самостійна робота

1	2	3	4	5	6
Модуль I. Загальні положення екологічного права					
1.	Поняття та джерела екологічного права	9	2	2	4
2.	Екологічні права та обов'язки громадян	9	2	2	4
3.	Управління у галузі екології	7	2		4
4.	Право власності на природні ресурси	9	2	2	4
5.	Право природокористування	8		2	4
6.	Поняття, ознаки та правове забезпечення екологічної безпеки	10		2	6
7.	Економіко-правовий механізм у галузі екології	10		2	6
8.	Юридична відповідальність у галузі екології	10		2	6
	Разом	72	8	14	38
Модуль II. Правове регулювання використання й охорони природних ресурсів					
9.	Правове регулювання	9	2	2	4

1	2	3	4	5	6
	використання, відтворення й охорони земель в Україні				
10.	Правові засади використання й охорони надр	8		2	4
11.	Правовий режим використання, відтворення й охорони вод	9	2	2	4
12.	Правове регулювання використання, відтворення, захисту й охорони лісів	8		2	4
13.	Правовий режим використання, відтворення й охорони рослинного світу	9	2	2	4
14.	Правові засади використання, відтворення й охорони тваринного світу	7		2	4
15.	Правова охорона атмосферного повітря	7	2		4
16.	Правовий режим використання й охорони природно-заповідного фонду	5		2	2
17.	Правове регулювання використання й охорони курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон	5		2	2
18.	Правова охорона довкілля в населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві	5	2		2
	Разом	72	10	16	34
	<i>Разом із навчальної дисципліни</i>	<i>120</i>	<i>18</i>	<i>30</i>	<i>72</i>

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО»

для студентів заочної форми навчання
спеціальності 081 «Право»

№ п /п	Назва модуля, теми	Кількість годин за видами занять			
		разом	аудио рні заняття		позааудио рні заняття
			лекції	семінарські заняття	самостійна робота

1	2	3	4	5	6
Модуль І. Загальні положення екологічного права					
1.	Поняття та джерела екологічного права	11	2	2	7
2.	Екологічні права та обов'язки громадян	8			8
3.	Управління у галузі екології	8			8
4.	Право власності на природні ресурси	9	2		7
5.	Право природокористування	9		2	7
6.	Поняття, ознаки та правове забезпечення екологічної безпеки	8			8
7.	Економіко-правовий механізм у галузі екології	8			8
8.	Юридична відповідальність у галузі екології	8			8
	Разом	69	4	4	61

1	2	3	4	5	6
Модуль II. Правове регулювання використання, відтворення й охорони природних ресурсів					
9.	Правове регулювання використання, відтворення й охорони земель в Україні	9	2		7
10.	Правові засади використання й охорони надр	8			8
11.	Правовий режим використання, відтворення й охорони вод	9		2	7
12.	Правове регулювання використання, відтворення, захисту й охорони лісів	7			7
13.	Правовий режим використання, відтворення й охорони рослинного світу	7			7
14.	Правові засади використання, відтворення й охорони тваринного світу	7			7
15.	Правова охорона атмосферного повітря	7			7
16.	Правовий режим використання й охорони природно-заповідного фонду	7			7
17.	Правове регулювання використання й охорони курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон	7			7
18.	Правова охорона довкілля в населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві	7			7
	Разом	75	2	4	71
	<i>Разом із навчальної дисципліни</i>	<i>144</i>	<i>6</i>	<i>6</i>	<i>132</i>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ¹

МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Тема 1. Поняття та джерела екологічного права.

Основні терміни та поняття: екологічне право, предмет екологічного права, методи регулювання в екологічному праві, функції екологічного права, принципи екологічного права, система екологічного права, джерела екологічного права

Перша тема є вступною до вивчення навчальної дисципліни «Екологічне право». Слід звернути увагу на неоднозначне ставлення науковців до визначення екологічного права як самостійної чи комплексної галузі права. Більшість із них вважає, що екологічне право є самостійною галуззю права, про що свідчить наявність у нього власного предмету та методів правового регулювання. Деякі із науковців ототожнює екологічне та природо ресурсне (природноресурсове) право, оскільки останнє стало у свій час підґрунтям для формування екологічного права як самостійної галузі права України.

На цей час екологічне право найбільше пов'язане з земельним правом та природоресурсним правом, адже охорона навколишнього природного середовища відбувається в процесі використання людиною природних ресурсів, зокрема землі. Разом з тим, якщо земельне право врегульовує відносини щодо використання земель, то в екологічному праві, перш за все, регулюються відносини з відновлення та охорони цього ресурсу; якщо природоресурсне право врегульовує відносини щодо використання різноманітних природних

¹ Нумерація лекційних, семінарських (практичних) занять є правильною для денної форми навчання напряму підготовки 6.030401 «Правознавство»; студентам заочної форми навчання слід орієнтуватися на тематичний план дисципліни

ресурсів, то екологічне право досліджує особливості охорони цих ресурсів.

Екологічне право – це сукупність еколого-правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації захисту екологічних прав.

Оскільки галузь права характеризується своїм предметом та методами правового регулювання, далі необхідно уточнити ці категорії.

Так, предметом екологічного права є відносини, які складаються між суб'єктами з приводу приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічних та інших інтересів.

Фактично предметом екологічного права є екологічні правовідносини, яким притаманні такі особливості: 1) існують лише при наявності природних об'єктів без їх відриву від єдиного природного середовища (без вилучення з екосистеми); 2) на їх зміст впливають природні закони; 3) суб'єкти екологічних відносин зобов'язані дотримуватися екологічних стандартів, нормативів і вимог; 4) правовий режим екологічних відносин містить значну кількість імперативних вимог.

Щодо методу регулювання екологічних відносин, то він базується на поєднанні імперативних та диспозитивних способів та прийомів впливу норм екологічного законодавства на суб'єктів таких відносин.

Слід мати на увазі, що є суттєва різниця між методом екологічного права як галузі права та як науки.

Метод галузі екологічного права – це спосіб регулювання екологічних відносин, який є адекватним суті цих відносин і обумовлюється багатогранністю предмету екологічного права. В екологічному праві переважає диспозитивний метод (щодо права власності та використання природних ресурсів), поряд з ним активно використовується імперативний метод правового регулювання.

Метод науки екологічного права – це сукупність загальних методів пізнання (наприклад, діалектичний) та спеціально-правових (порівняльно-правовий, формально-юридичний).

Досліджуючи питання принципів екологічного права слід врахувати, що це основоположні ідеї, що висловлені в законі (або впливають з нього), відповідно до яких здійснюється регулювання відповідних відносин. Основними принципами екологічного права України є: забезпечення досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи; правового забезпечення екологічної безпеки; правового закріплення приналежності природних ресурсів конкретним суб'єктам права для їх використання з метою задоволення екологічних, майнових та інших інтересів у межах законодавства; правового забезпечення раціонального й ефективного використання природних ресурсів; правового забезпечення цільового використання природних об'єктів; правового забезпечення стимулювання власників і користувачів природних об'єктів щодо належного використання природних ресурсів, їх відтворення та охорони; правового забезпечення стабільного (тривалого) використання природних ресурсів; правового забезпечення комплексного підходу до використання й відтворення природних ресурсів, а також до охорони навколишнього природного середовища.

При вивченні функцій екологічного права необхідно відштовхуватись від визначення їх як основних напрямків правового регулювання відносин щодо приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічних та інших інтересів.

Зверніть увагу, що екологічне право розуміється не тільки як галузь права, а й як наука та навчальна дисципліна.

Екологічне право – це юридична наука, яка досліджує закономірності та особливості правового регулювання екологічних відносин.

Екологічне право – це навчальна дисципліна, яка вивчається у вищих навчальних закладах і передбачає засвоєння основ правового регулювання екологічних відносин.

Таким чином, терміном «екологічне право» охоплюються взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Екологічне право слід розглядати як галузь права, галузь правової науки і навчальної дисципліни. Виходячи з цього й систему екологічного права необхідно розглядати в трьох аспектах.

Система галузі екологічного права України – це структура галузі права, що включає норми, інститути, підгалузі.

Система науки і навчальної дисципліни екологічного права містить загальну та особливу.

Екологічне право як система норм регулює комплекс різноманітних суспільних відносин, що складаються щодо приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічних та інших інтересів. У цій внутрішньо узгодженій системі правові норми, блоки і елементи розміщені в ієрархічній послідовності. Правові інститути, їх елементи і блоки визначають права та обов'язки власників природних ресурсів та природо користувачів, специфіку використання вод, повітря, об'єктів рослинного та тваринного світу, земель, надр тощо.

Система галузі екологічного права включає:

- 1) правові норми (наприклад, зобов'язання не заподіювати шкоду природі, використовувати земельну ділянку за цільовим призначенням). Правові норми містяться, в основному, у нормативно-правових актах. Разом з тим правові звичаї, правові прецеденти та нормативно-правові договори також є джерелами екологічного права України;
- 2) правові інститути (право користування землями, екологічної безпеки тощо). Правові інститути включають у себе субінститути, наприклад право користування землями сільськогосподарського призначення, землями населених пунктів;
- 3) підгалузі екологічного права (земельне, водне, гірниче, фауністичне, флористичне, атмосфероповітряне, природозаповідне, природоохоронне право).

Система науки екологічного права являє собою теоретичні положення про предмет, методи, джерела, суб'єктів і об'єктів екологічного права, про екологічні правовідносини, про державне управління природокористуванням, правове регулювання використання окремих природних ресурсів тощо.

Еколого-правова наука вивчає також зарубіжне екологічне законодавство в порівняльно-правовому його аналізі, правове регулювання вирішення екологічних проблем у зарубіжних країнах.

По останньому питанню лекції слід відмітити, що джерела екологічного права – це зовнішня форма вираження правотворчої діяльності держави у сфері екології, за допомогою якої воля законодавця стає обов'язковою для виконання.

До джерел екологічного права України відносять нормативно-правові акти, правові прецеденти, правові звичаї та нормативно-правові договори. Основним джерелом права в нашій державі залишається нормативно-правовий акт.

Рекомендується ознайомитися з такими джерелами екологічного права:

- 1) Конституція України (зокрема зверіть увагу на ст.ст. 13, 14, 16, 41, 50, 66, 85, 92, 116, 119);
- 2) Кодифіковані закони (Земельний кодекс, Лісовий кодекс, Кодекс законів про надра, Водний кодекс тощо);
- 3) Некодифіковані закони (закони України “Про рослинний світ”, “Про природно-заповідний фонд”, “Про охорону земель”, “Про охорону навколишнього природного середовища”);
- 4) Підзаконні нормативно-правові акти (укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства екології та природних ресурсів, рішення місцевих рад тощо).

План лекційного заняття

1. Поняття екологічного права як галузі права.
2. Предмет екологічного права.
3. Методи правового регулювання екологічних відносин.
4. Принципи екологічного права України.
5. Система екологічного права.
6. Поняття, система та особливості джерел екологічного права.

План семінарського заняття²

1. Визначення екологічного права України як галузі права, науки і навчальної дисципліни.
2. Співвідношення екологічного права з іншими галузями права.
3. Становлення та розвиток екологічного права України.
4. Предмет та метод екологічного права України.
5. Принципи та система екологічного права України.
6. Функції екологічного права України.
7. Джерела екологічного права України.

² Необхідно опрацювати теоретичний матеріал відповідно до плану семінарського заняття з метою його подальшого обговорення на семінарському занятті

Тестові завдання для самоконтролю знань³

1. Екологічне право України – це:

а) галузь права, яка регулює суспільні відносини в сфері державного управління;

б) сукупність еколого-правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації захисту екологічних прав;

в) галузь права, що регулює комплекс пов'язаних між собою виробничо – господарських, земельних, майнових, трудових та організаційно – управлінських відносин, які складаються в процесі виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції;

г) галузь права, яка регулює майнові та особисті немайнові відносини.

2. Предметом екологічного права є:

а) відносини, які складаються в процесі виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції;

б) відносини, які складаються між суб'єктами з приводу приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища;

в) виробничо-господарські відносини;

г) земельні відносини.

3. Які з перелічених нижче відносин є предметом екологічного права?

а) кримінальні;

б) трудові;

в) майнові;

г) щодо охорони навколишнього природного середовища.

4. Екологічні правовідносини регулюються такими методами:

а) імперативний та диспозитивний;

б) деструктивний та методологічний методи;

в) індуктивний і дедуктивний;

³ Із запропонованих варіантів відповіді Вам необхідно обрати один, який є правильним.

г) емпіричний метод та метод дозволу.

5. Які з нижчеперелічених принципів відносяться до принципів екологічного права?

а) забезпечення досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи;

б) свобода аграрного підприємництва і добровільність вибору форм і напрямів господарської діяльності;

в) пріоритетність розвитку агропромислового комплексу;

г) всебічний контроль з боку державних органів виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Інформаційні джерела: 1, 2, 34, 59, 60, 63.

Тема 2. Екологічні права та обов'язки громадян

Основні терміни та поняття: екологічні правовідносини, еколого-правовий статус особи, екологічні права, екологічні обов'язки, екологічна інформація, право на безпеку довкілля

Опрацьовуючи цю тему, слід звернути увагу на базові поняття теорії права, такі як правовідносини, права, обов'язки. Це допоможе зрозуміти загальні риси, які притаманні правовідносинам, правам та обов'язкам людини у цілому. Потім необхідно з'ясувати особливості екологічних прав та обов'язків людини та громадянина.

Слід прояснити, що екологічні права людини і громадянина - це встановлені та гарантовані державою можливості у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Вони пов'язані з охороною, використанням і відтворенням природних ресурсів, забезпеченням екологічної безпеки, запобіганням і ліквідацією негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереженням природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів.

Конституція України закріпила ряд екологічних прав людини і громадянина, зокрема право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Екологічні права громадян, їх становлення та розвиток - один з пріоритетів діяльності міжнародної спільноти. Яскравим прикладом є Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», прийнята 25 червня 1998 року у м. Оргусі (Данія). Україна була однією з перших держав, що підписала цю Конвенцію. Конвенція ратифікована Україною 6 липня 1999 року. Оргуська конвенція визначила три основних екологічних права, що розглядаються як важливі чинники у становленні демократії:

- 1) доступ громадськості до екологічної інформації;
- 2) участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля;
- 3) доступ громадськості до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Далі доцільно проаналізувати окремі екологічні права людини, як-то право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, право на вільний доступ до екологічної інформації, право на участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля, право на доступ громадськості до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, право громадян на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів, право на об'єднання в громадські природоохоронні формування.

Екологічним правам громадян кореспондуються й екологічні обов'язки, які передбачені у низці нормативно-правових актів.

Конституція України у ст. 66 встановила обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» громадяни України зобов'язані:

а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

б) здійснювати діяльність з дотриманням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;

г) вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;

г) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Громадяни зобов'язані виконувати й інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища згідно з законодавством України. Ряд обов'язків щодо раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів конкретизовано у ресурсному законодавстві. Наприклад, згідно з Законом України «Про тваринний світ» громадяни зобов'язані охороняти тваринний світ і середовище перебування диких тварин, сприяти відтворенню відновлюваних об'єктів тваринного світу, використовувати об'єкти тваринного світу відповідно до закону, відшкодовувати шкоду, заподіяну ними тваринному світу внаслідок порушення вимог законодавства про охорону, використання і відтворення тваринного світу.

План лекційного заняття

1. Екологічні правовідносини як вид юридичних правовідносин.
2. Склад екологічних правовідносин.
3. Поняття та елементи еколого-правового статусу людини і громадянина.
4. Поняття екологічних прав суб'єктів екологічного права й екологічних правовідносин.

План семінарського заняття

1. Особливості екологічних правовідносин.
2. Класифікація екологічних правовідносин.
3. Поняття та елементи еколого-правового статусу людини і громадянина.
4. Право на екологічну інформацію.
5. Право на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на безпечне для життя та здоров'я довкілля.
6. Поняття та класифікація конституційних екологічних прав громадян.
7. Загальна характеристика екологічних обов'язків.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Кожний громадян має право на:

- а) берегти природу, охороняти, раціонального використання її багатства;
- б) безпечно для його життя та здоров'я навколишнього природного середовища;
- в) вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів;
- г) компенсувати шкоду, завдану забрудненням та іншим негативним впливом.

2. Право природокористування - це...

- а) процес нераціонального використання людиною природних ресурсів для отримання прибутку;
- б) процес раціонального використання людиною природних копалин для задоволення різних потреб та інтересі
- в) право на користування природних копалин людиною в особистих цілях;
- г) право на користування природних ресурсів для задоволення потреб економіки держави.

3. Тимчасові лісокористувачі не мають права:

- а) здійснювати спеціальне використання лісових ресурсів;
- б) користуватись земельними ділянками для проведення договірних науково-дослідних робіт;
- в) користуватись земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливства;
- г) прокладати дороги, стоянки автотранспорту у зручних ділянках лісового фонду.

4. Права громадян з користування об'єктами природно-заповідного фонду захищаються і відновлюються у:

- а) судовому порядку;
- б) правовому порядку;
- в) адміністративному порядку;
- г) конституційному порядку.

5. Екологічні права громадян захищаються в:

- а) конституційному порядку;

- б) кримінальному порядку;
- в) юридичному порядку;
- г) судовому порядку.

Інформаційні джерела: 1, 2, 34, 59, 60, 63.

Тема 3. Управління у галузі екології

Основні терміни та поняття: екологічне управління, екологічний моніторинг, екологічне ліцензування, екологічне прогнозування, екологічне програмування, екологічне лімітування, екологічна експертиза, природоохоронна співпраця

Починати вивчення теми необхідно з детального визначення основних понять та значення управління у галузі екології.

Зокрема функції управління в галузі охорони довкілля – це особливі види діяльності за напрямками і змістом суб'єктів управління, що є необхідні для організації охорони довкілля (або основні напрями діяльності відповідних суб'єктів щодо організації охорони довкілля).

Як зазначається у ст. 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Таким чином, до основних функцій в цій галузі можна віднести:

- 1) облік в галузі використання природних ресурсів і охорони довкілля;
- 2) ведення державних кадастрів природних ресурсів;
- 3) просторово-територіальний устрій об'єктів природи;
- 4) розподіл та перерозподіл природних ресурсів;
- 5) екологічне прогнозування;
- 6) екологічне програмування;
- 7) моніторинг довкілля;
- 8) інформування про стан довкілля;
- 9) ліцензування і видача дозволів в галузі використання природних ресурсів;

- 10) лімітування в галузі використання і охорони довкілля;
- 11) екологічне нормування і стандартизація;
- 12) екологічний контроль;
- 13) екологічна експертиза та інші.

Однією з важливих функцій управління в галузі охорони довкілля, засобом забезпечення екологічної безпеки і механізмом реалізації принципу попереджувального характеру заходів по охороні довкілля є екологічна експертиза. Вона слугує також різновидом попереджувального екологічного контролю, інструментом підтримання екологічного правопорядку в право-творчості, господарській, управлінській та іншій діяльності. Відносини в галузі екологічної експертизи регулюються Законом України «Про екологічну експертизу».

Відповідно до ст. 4 зазначеного Закону метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічних ситуацій на окремих об'єктах і територіях. Основним завданням і суттю цієї діяльності є все ж таки не допустити, попередити можливий негативний вплив на довкілля, хоча, як буде сказано пізніше, наше законодавство допускає її проведення і щодо діючих об'єктів.

Поняття екологічної експертизи законодавчо визначено в ст. 1 Закону «Про екологічну експертизу», відповідно до якої екологічна експертиза – це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Детальніший аналіз екологічної експертизи доцільно здійснити самостійно.

Окрему увагу слід приділити екологічному контролю, який здійснюється з метою забезпечення діяльності природокористувачів в відповідності з екологічними умовами та потребами, що містяться в нормативній документації, яка затверджена у встановленому порядку.

Екологічному контролю підлягають господарська та інша діяльність, що пов'язана з використанням окремих видів природних ресурсів та впливом на навколишнє природне середовище, яка здійснюється на території України, а також в межах територіальних вод континентального шельфу, виключної економічної зони під юрисдикцією України.

В основі екологічного контролю лежать як загальні принципи контрольної діяльності, так і специфічні, властиві тільки природоохоронним відносинам (комплексний підхід до вирішення питань охорони природи; організація контролю з врахуванням не лише адміністративно-територіального поділу, а й природньо-географічного районування країни; розмежування господарсько-організаторських і контрольних функцій; врахування необхідності при природокористуванні задоволення не тільки поточних потреб, а й потреб на віддалену перспективу).

Оскільки екологічні проблеми стосуються людства у цілому і погіршення навколишнього природного середовища не обмежується кордонами держав, важливою є ефективна співпраця держав у цій сфері, яка врегульована низкою міжнародних договорів та конвенцій.

План лекційного заняття

1. Поняття та зміст управління в галузі екології.
2. Принципи державного управління в галузі екології.
3. Методи державного екологічного управління.
4. Функції державного управління в галузі екології.
5. Участь України в системі міжнародної природоохоронної співпраці.

Питання для самостійного опрацювання

1. Поняття та зміст управління природокористуванням та охороною довкілля.

2. Система і компетенція органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.
3. Органи загального державного управління в галузі екології.
4. Органи державного управління природокористуванням та охороною довкілля спеціальної компетенції.
5. Стандартизація в екологічній сфері.
6. Екологічна експертиза.
7. Участь України в системі міжнародного та регіонального природоохоронного співробітництва.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Здійснюється на основі дозволів уповноважених органів:
 - а) загальне природокористування;
 - б) спеціальне природокористування;
 - в) землекористування;
 - г) несистематичне природокористування.

2. Основними національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави є:
 - а) земля;
 - б) повітря;
 - в) вода;
 - г) фауна.

3. До компетенції районних рад у галузі регулювання водних відносин належить:
 - а) організація інформування населення про стан водних об'єктів, про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про заходи, що вживаються для поліпшення стану вод;
 - б) затвердження загальнодержавних, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
 - в) розпорядження водним фондом України;
 - г) встановлення правового режиму використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у зонах надзвичайних екологічних ситуацій.

4. Система спостереження за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів - це:

- а) виміри земель;
- б) дослідження земель;
- в) моніторинг земель;
- г) розділення земель.

5. Управління в царині охорони атмосферного повітря здійснюють:

- а) Верховна Рада України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Рада міністрів Автономної Республіки Крим;
- г) Кабінет Міністрів України, Рада міністрів АРК,

Міністерство охорони здоров'я України.

Інформаційні джерела: 1, 3, 4, 5, 7, 9, 59, 60, 63.

Тема 4. Право власності на природні ресурси

Основні терміни та поняття: природні ресурси, право власності, право володіння, право користування, право розпорядження, право оперативного управління, право господарського відання, використання природних ресурсів, оренда

Інститут права власності є одним із основних правових інститутів екологічного права, оскільки відносини власності виступають передумовою виникнення будь яких інших правовідносин стосовно використання природних ресурсів.

У Конституції України закріплені такі форми власності, як державна, приватна та комунальна, а також право власності Українського народу.

Чинне законодавство проголошує рівність усіх форм власності, передбачає створення рівних умов для їх розвитку та захисту, проте фактично власники природних ресурсів мають різний обсяг права розпорядження.

Зміст права власності на природні ресурси складають правомочності щодо володіння, користування та розпорядження ними.

У найбільш повному обсязі право розпорядження властиве праву державної власності на природні ресурси. Зміст права розпорядження держави-власника складають повноваження щодо передачі природних об'єктів у комунальну або приватну власність, надання їх у використання і вилучення їх з використання. Не слід, проте, включати в поняття розпорядження правомочності держави як суверена. Так, визначення порядку, умов і форм природокористування, здійснення обліку природних ресурсів і контролю за їх раціональним використанням є здійсненням функцій держави-суверена, бо зазначені заходи не викликають зміни юридичної долі природного об'єкта і тому не можуть розглядатися як правомочність власника.

Певні особливості має правомочність розпорядження права приватної власності на природні ресурси. Громадяни України, власники природних ресурсів, можуть укладати угоди стосовно останніх, але з встановленими законом обмеженнями. Так, власник земельної ділянки не може змінити цільового призначення землі, він зобов'язаний укладати договір застави виключно з кредитним закладом та ін. Накладено мораторій стосовно відчуження земель сільськогосподарського призначення та ін. Правомочності володіння, користування і розпорядження характеризують у сукупності забезпечені власнику можливості, але не розкривають повною мірою специфіку права власності на природні ресурси як суб'єктивного права. Важливою ознакою, що характеризує відносини власності, є їх незалежність. Згідно із цим і суб'єктивне право власності необхідно розглядати як забезпечення і гарантування особі можливості володіти, користуватися та розпоряджатися природними об'єктами незалежно, на свій розсуд. Це ознака органічно властива правомочностям власника.

Доцільно проаналізувати правовий статус таких суб'єктів права власності на природні ресурси як держава (яка діє в особі органів державної влади), органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи.

Під об'єктами права в широкому значенні розуміють майнові, природні і духовні блага, з приводу яких виникають правовідносини. Об'єктами екологічного права є природні блага,

які існують без участі людини або з певною її участю (штучне відтворення природних об'єктів). Слід мати на увазі, що не всі природні явища можуть бути об'єктами права власності. Деякі природні явища не піддаються правовому впливу, зокрема, водні відливи і приливи, грозові явища, виверження вулканів тощо. Отже, об'єктами можуть бути ті природні явища, з приводу яких можливе виникнення суспільних відносин з їх правовим регулюванням.

Згідно з екологічним законодавством України до природних об'єктів належать земля, надра, рослинний світ, ліси, води, тваринний світ, атмосферне повітря, природно-заповідні об'єкти та ін.

По останньому питанню лекції необхідно виходити з того, що припинення права власності на природні ресурси, як і його придбання, здійснюється на основі певних юридичних фактів. Тут можна виділити чотири основні групи підстав:

1) обставини, пов'язані з припиненням існування об'єкта права власності (втрата, загибель);

2) обставини, пов'язані з припиненням існування суб'єкта права власності (смерть громадянина, припинення діяльності юридичної особи);

3) добровільна відмова (купівля-продаж, дарування);

4) примусове відчуження у власника природного об'єкта всупереч його волі на підставах, зазначених у законі (вилучення природного об'єкта, що використовується безгосподарно чи засобами, що призводять до його знищення).

План лекційного заняття

1. Поняття права власності на природні ресурси.
2. Форми власності на природні ресурси в Україні, їхнє законодавче закріплення.
3. Зміст права власності на природні ресурси.
4. Суб'єкти права власності на природні ресурси.
5. Об'єкти права власності на природні ресурси.
6. Підстави та порядок виникнення права власності на природні ресурси.
7. Підстави та порядок припинення права власності на природні ресурси.

План семінарського заняття

1. Поняття, зміст і особливості права власності на природні ресурси.
2. Форми власності на природні ресурси.
3. Право державної власності на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
4. Право комунальної власності на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
5. Право приватної власності юридичної особи на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
6. Право приватної власності громадян на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
7. Види гарантій та форми захисту права власності на природні ресурси.
8. Права та обов'язки власників природних ресурсів.
9. Конституційні засади права власності на природні ресурси.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Згідно Земельного кодексу в Україні існує така форма власності на землю:
 - а) колгоспно-кооперативна;
 - б) особиста;
 - в) індивідуальна;
 - г) державна.
2. Форми власності на природні ресурси визначені у:
 - а) Конституції України;
 - б) Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»;
 - в) Цивільно-процесуальному кодексі України;
 - г) Кодексі України про адміністративні правопорушення.
3. Суб'єктами права комунальної власності на землю є :
 - а) громадяни та юридичні особи;
 - б) територіальні громади;
 - в) держава;
 - г) особи без громадянства.

4. Усі природні ресурси України є власністю:

- а) Верховної Ради України;
- б) держави України;
- в) народу України;
- г) територіальної громади.

5. Права громадян з користування об'єктами тваринного світу захищаються і відновлюються у:

- а) судовому порядку;
- б) правовому порядку;
- в) адміністративному порядку;
- г) конституційному порядку.

Інформаційні джерела: 1, 3, 4, 8, 10, 11, 43, 59, 60, 63.

Тема 5. Право природокористування

Основні терміни та поняття: використання, користування, природокористування, право загального користування, право спеціального користування, об'єкт природокористування, суб'єкт природокористування, природокористувач

Перш за все слід розмежувати право власності та право користування природними ресурсами.

Важливо, що Конституція України надає громадянам та іншим особам для задоволення своїх потреб право користуватися природними об'єктами, що належать на праві державної, а іноді приватної та комунальної власності відповідно до закону, не погіршуючи екологічну ситуацію та їх природні якості (статті 13, 41).

Законодавство України гарантує громадянам право загального користування природними ресурсами для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством.

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством, - на пільгових умовах (ч. 3 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Таким чином, в екологічному законодавстві застосовуються терміни «використання» і «користування» природними ресурсами. Згідно з вищенаведеною статтею Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» термін «використання» природних ресурсів за змістом ширший, ніж «користування», бо включає в деяких випадках крім правомочності володіння ще й розпорядження природними ресурсами. Це має місце у випадках користування природними об'єктами на праві приватної власності (передача їх в оренду або суборенду).

Право природокористування виникає з приводу використання різних екологічних об'єктів. Ними можуть бути конкретні природні об'єкти або їх складові частини, які підлягають або не підлягають індивідуалізації, а також окремі властивості і якості цих об'єктів природи. Кожен об'єкт природокористування (земельна ділянка, водоймище, лісова ділянка тощо) визначає і його вид (землекористування, водокористування тощо).

Залежно від ступеня правового регулювання фактичного використання природних ресурсів і засобів його регламентації розрізняють: 1) природні умови існування людини (споживання кисню, опромінення сонцем тощо); 2) загальнодоступне користування природними ресурсами; 3) всебічно урегульоване право природокористування, яке передбачає експлуатацію об'єктів природи, що перебувають у власності, і таких, що не піддаються індивідуалізації.

Суб'єктами права природокористування є юридичні та фізичні особи, які у визначеному законом порядку набули право користування конкретними природними об'єктами для відповідних цілей і мають у зв'язку з цим певні права та обов'язки. Залежно від природного об'єкта, наданого в користування, їх називають водокористувачами, землекористувачами, лісокористувачами тощо. Такими суб'єктами можуть бути державні, кооперативні підприємства,

організації і установи, громадські об'єднання, релігійні організації, акціонерні товариства, спільні підприємства, міжнародні об'єднання і організації з участю українських, іноземних і фізичних осіб, підприємства, що повністю належать іноземним інвесторам, а також громадяни України. У випадках, передбачених законодавством, природні ресурси можуть надаватися в користування й іншим суб'єктам.

Правомочності природокористувачів по використанню і володінню природними об'єктами втілюються в конкретних правах і обов'язках, визначених Конституцією України, Законом «Про охорону навколишнього природного середовища», кодексами і законами України про природні ресурси, іншими нормативними актами, а також документами на право користування (власності) відповідними природними об'єктами.

Права і обов'язки природокористувачів можна поділити на загальні і спеціальні. Загальними є такі, що притаманні всім без винятку суб'єктам природокористування. Спеціальні ж визначаються залежно від природного об'єкта, який використовується, його природних якостей, специфіки, виду природокористування і властиві лише певним суб'єктам природокористування.

Проаналізуйте самостійно загальні та спеціальні права та обов'язки природокористувачів, які закріплені у вітчизняному законодавстві.

План лекційного заняття

1. Поняття права природокористування.
2. Принципи права природокористування.
3. Об'єкти права природокористування.
4. Суб'єкти права природокористування.
5. Права й обов'язки природокористувачів.
6. Класифікація видів природокористування, їх характеристика.

План семінарського заняття

1. Поняття та загальна характеристика права природокористування.
2. Права та обов'язки природокористувачів.
3. Об'єкти права природокористування.
4. Поняття та види суб'єктів права природокористування.
5. Підстави припинення права природокористування.

6. Порядок припинення права природокористування.
7. Використання природних ресурсів на умовах оренди.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. При встановленні плати за використання та пошкодження природних ресурсів враховуються:

- а) ефект використання природних ресурсів у виробництві;
- б) прогноз витрат на відтворення природних ресурсів;
- в) фінансовий стан підприємства;
- г) економічна оцінка ресурсів.

2. Тариф - це:

- а) плата за використання ресурсів;
- б) збори за забруднення;
- в) компенсаційні платежі;
- г) штрафні санкції.

3. Суб'єктами права загального використання природних ресурсів є:

- а) фізичні особи;
- б) юридичні особи;
- в) фізичні та юридичні особи;
- г) державні підприємства та установи.

4. Здійснюється на основі дозволів уповноважених органів:

- а) загальне природокористування;
- б) спеціальне природокористування;
- в) землекористування;
- г) несистематичне природокористування.

5. Користувачі, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води - це:

- а) первинні;
- б) вторинні;
- в) збірні;
- г) постачальні.

Інформаційні джерела: 1, 3, 4, 8, 10, 11, 43, 59, 60, 63.

Тема 6. Поняття, ознаки та правове забезпечення екологічної безпеки

Основні терміни та поняття: право екологічної безпеки, екологічна безпека, ядерна безпека, радіаційна безпека, об'єкти екологічної безпеки, суб'єкти екологічної безпеки, безпечне довкілля, якісне довкілля, об'єкти підвищеної небезпеки в екології

При дослідженні першого питання лекції необхідно розпочати з того, що визначення екологічної безпеки як правової категорії має різне тлумачення в еколого-правовій науці. Вважають, що її сутність полягає в захисті людини і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу; умовах збереження здоров'я людей і забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку; балансі розвитку екосистем; діяльності по захисту життєво важливих екологічних інтересів; в тому, що вона є складовою частиною міжнародної екологічної безпеки тощо.

Щодо місця права екологічної безпеки в системі екологічного права України, то право екологічної безпеки розглядають як комплексну підгалузь екологічного права, систему правових норм та інших засобів, які спрямовані на створення правових умов для реалізації суб'єктивного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та захист його в разі порушення, а також регулювання відносин щодо здійснення екологічно небезпечної діяльності з метою запобігання погіршенню екологічної обстановки, виникненню екологічної небезпеки для природних систем, населення, інтересів держави і юридичних осіб та здійснення системи заходів у разі виникнення екологічної небезпеки щодо ліквідації небезпечних наслідків, визначення режиму використання екологічно небезпечних територій і об'єктів, встановлення особливого статусу осіб, що постраждали від негативних наслідків природної стихії чи техногенного впливу, досягнення режиму безпечного існування населення і стану довкілля на місцевому, регіональному, національному і транснаціональному рівнях.

Доцільно проаналізувати й законодавче визначення екологічної безпеки. Так, відповідно до ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50) екологічна безпека - це стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Довкілля вважається безпечним, коли його стан відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, які стосуються його чистоти (незабрудненості), ресурсомісткості (невиснаженості), екологічної стійкості, санітарних вимог, видового різноманіття, здатності задовольняти інтереси громадян. Тому окреме питання лекції присвячене правовому регулюванню охорони довкілля від забруднення відходами.

Чинне екологічне законодавство України як критерії безпеки навколишнього природного середовища передбачає спеціальні нормативи екологічної безпеки.

За якісними показниками стан довкілля можна представити трьома рівнями, де його якість розглядається як сукупність природних та «набутих» властивостей, сформованих під впливом антропогенної діяльності, які відповідають встановленим екологічним, санітарно-гігієнічним нормативам, що забезпечують умови для розвитку і відтворення живих організмів, у тому числі життєдіяльності людини. Найвищий якісний рівень природного середовища являє собою чисте природне середовище. У цьому разі забруднення природного середовища є мінімальним, воно не спричиняє змін нормального екологічного стану в певному регіоні. До другого рівня слід віднести сприятливе природне середовище. Тут забруднення природного середовища можливе в межах, які не впливають на стан здоров'я людини і коли відсутні будь-які неприємні фактори, викликані специфікою окремих виробництв. До третього рівня можна віднести безпечне природне середовище. На відміну від другого рівня тут допускається можливість наявності в природному середовищі певного регіону незагрозливих для людини негативних факторів.

Окремо слід зупинитись на питаннях об'єктів та суб'єктів екологічної безпеки.

Об'єктами екологічної безпеки відповідно до ст. 3 Закону «Про основи національної безпеки України» є: людина і громадянин (їх конституційні права та свободи, перелік яких відповідно до Основного Закону (ст. 22) не є вичерпним); суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність). Таким чином, об'єктами екологічної безпеки є життєво важливі інтереси суб'єктів безпеки: права, матеріальні та духовні потреби особи; природні ресурси та навколишнє природне середовище як матеріальна основа державного і суспільного розвитку.

Суб'єктами забезпечення екологічної безпеки є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада Національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, громадяни України, об'єднання громадян (ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України»).

Об'єктами підвищеної небезпеки вважаються такі, на яких використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або трансформуються небезпечні речовини чи категорії речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти, які є реальною загрозою виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Екологічно небезпечні види діяльності і об'єкти – це важливі чинники, які потребують розробки оптимальних заходів по забезпеченню екологічної безпеки. Такими об'єктами є ядерні реактори.

Важливо, що чинне законодавство України не тільки визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів, гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності, але й визнає пріоритетні національні інтереси: забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства;

збереження навколишнього природного середовища;
раціональне використання природних ресурсів.

План лекційного заняття

1. Поняття екологічної безпеки.
2. Право екологічної безпеки в системі екологічного права України.
3. Суб'єкти та об'єкти екологічної безпеки.
4. Правове регулювання ядерної та радіаційної безпеки.
5. Правова охорона довкілля від забруднення відходами.

План семінарського заняття

1. Поняття права екологічної безпеки та його місце в системі екологічного права України.
2. Значення забезпечення екологічної безпеки для України та світової спільноти..
3. Суб'єкти екологічної безпеки.
4. Об'єкти забезпечення екологічної безпеки.
5. Правове регулювання ядерної та радіаційної безпеки.
6. Правове забезпечення екологічної безпеки.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Поняття екологічної безпеки закріплено нормами:
 - а) Конституції України;
 - б) Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»;
 - в) Кодексом України про адміністративні правопорушення;
 - г) Кримінальним кодексом України.
2. До компетенції районних рад у галузі регулювання водних відносин належить:
 - а) організація інформування населення про стан водних об'єктів, про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про заходи, що вживаються для поліпшення стану вод;

- б) затвердження загальнодержавних, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- в) розпорядження водним фондом України;
- г) встановлення правового режиму використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у зонах надзвичайних екологічних ситуацій.

3. Покарання у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого призначається у разі:

- а) незаконної порубки лісу;
- б) проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів;
- в) порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки;
- г) забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

4. Система спостереження за станом земель із метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів - це:

- а) виміри земель.
- б) дослідження земель.
- в) моніторинг земель.
- г) розділення земель.

5. Право громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля - це:

- а) конституційне право;
- б) громадянське право;
- в) право «третього покоління»;
- г) еколого-політичне право.

Інформаційні джерела: 1, 2, 21, 22, 59, 60, 63.

Тема 7. Економіко-правовий механізм у галузі екології

***Основні терміни та поняття:** економіко-правовий механізм, екологія, джерела фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища, ліміти використання природних ресурсів, нормативи плати за використання природних ресурсів, податкові пільги при впровадженні маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії*

Розгляд питань необхідно розпочати зі з'ясування сутності поняття «економічний механізм у галузі екології». Так, сукупність передбачених законодавством економічних заходів, що забезпечують охорону навколишнього середовища і раціональне природокористування, складає економічний механізм. Основними елементами цього механізму згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 41) виступають: визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення відходів; встановлення нормативів плати і розмірів платежів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інші види шкідливого впливу; надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії; здійснення інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища. Що ж стосується відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, яке назване в ст. 41 Закону серед економічних заходів забезпечення охорони навколишнього

природного середовища, то віднесення його до економічного механізму є дискусійним. Таке відшкодування здійснюється в порядку застосування майнової відповідальності.

У складі економіко-правового механізму поєднуються як власне економічні регулятори, так і правові чинники. Він передбачає організаційно-правову, інституційну, функціональну та економічну (ресурсну) сторони.

Економічний механізм, включений до системи правового регулювання екологічних відносин, виконує ряд важливих функцій. Він спрямований у першу чергу на економічне забезпечення природокористування і охорони довкілля. Це одна з його головних функцій, яка реалізується шляхом послідовного здійснення всіх необхідних заходів, що входять до складу економічного механізму.

Самостійне значення має стимулююча функція економіко-правового механізму. Вона полягає в створенні умов економічної зацікавленості підприємств та інших природокористувачів у виконанні адресованих їм вимог екологічного законодавства. Ця функція здійснюється відповідно до ст. 48 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» шляхом надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян при реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, переході на маловідхідні і безвідхідні ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання й устаткування для утилізації забруднюючих речовин, переробки відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів, забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища; надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища; встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів; звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища; надання можливості отримання природних ресурсів під заставу тощо.

До складу економіко-правового механізму входять як постійно діючі правові інститути, без яких він не може

нормально функціонувати, так і нові, виникнення яких пов'язане з переходом до ринкових відносин у сучасних умовах. До інститутів першої групи належать пільги по кредитуванню, оподаткуванню, звільнення від оподаткування, встановлення зборів та ін. У той же час з'являються нові економічні стимули: екологічне страхування, введення заохочувальних цін на екологічно чисту продукцію, екологічний аудит та ін.

Економіко-правовий механізм регулювання охорони навколишнього природного середовища складається з різноманітних засобів впливу на економічні інтереси суб'єктів природоохоронних відносин з метою стимулювання впровадження і реалізації ефективних екотехнологічних та інших заходів, необхідних для підвищення рівня екологічної безпеки в країні.

Заходи правового забезпечення економічного механізму охорони довкілля за своєю юридичною природою різні. Це можуть бути заходи як адміністративного, так і цивільно-правового характеру. Але всі вони спрямовані на стимулювання фінансової зацікавленості суб'єктів господарської діяльності.

Однак запровадження системи економічних засобів забезпечення дотримання екологічних вимог у процесі господарської діяльності ще не дає гарантії їх дотримання. Тому слід розраховувати тільки на комплексне економіко-правове забезпечення реалізації екологічної функції держави, в якій повинні поєднуватися економічні важелі з управлінськими та використовувався б інститут юридичної відповідальності.

Головними складовими елементами економіко-правового механізму природокористування виступають: збір за спеціальне використання природних ресурсів; збір за забруднення навколишнього природного середовища та інші види шкідливого впливу на довкілля; система фінансування і кредитування природоохоронних заходів (державний, республіканський – Автономної Республіки Крим) і місцеві бюджети, природоохоронні фонди, банки, кошти підприємств, іноземні надходження та інвестиції тощо); екологізація податкової і цінової систем; підтримка становлення і розвитку екоіндустрії та ін.

План лекційного заняття

1. Поняття економіко-правового механізму.
2. Економічний механізм природокористування.

3. Економічна доцільність впровадження інноваційних технологій.
4. Правове забезпечення економічного регулювання сфери екології.
5. Економічний механізм забезпечення охорони об'єктів екологічних правовідносин.

План семінарського заняття

1. Поняття й загальна характеристика економіко-правового механізму у галузі екології.
2. Головні елементи економіко-правового механізму у галузі екології.
3. Нормативно-правові акти, що забезпечують реалізацію економічного механізму у сфері екології.
4. Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. При встановленні плати за використання та пошкодження природних ресурсів враховуються:
 - а) ефект використання природних ресурсів у виробництві;
 - б) прогноз витрат на відтворення природних ресурсів;
 - в) фінансовий стан підприємства;
 - г) економічна оцінка ресурсів.

2. Покарання у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого призначається у разі:
 - а) незаконної порубки лісу;
 - б) проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів;
 - в) порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки;
 - г) забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя,

здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

3. Права громадян з користування об'єктами рослинного світу захищаються і відновлюються у:

- а) судовому порядку;
- б) правовому порядку;
- в) адміністративному порядку;
- г) конституційному порядку.

4. Діяльність, яка направлена на розробку, створення, підтримку або зміну позиції цільової аудиторії по відношенню до конкретного об'єкта природно-заповідного фонду - це:

- а) менеджмент природно-заповідних територій;
- б) маркетинг природно-заповідних територій;
- в) експертиза природно-заповідних територій;
- г) аудит природно-заповідних територій.

5. Система спостереження за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів - це:

- а) виміри земель;
- б) дослідження земель;
- в) моніторинг земель;
- г) розділення земель.

Інформаційні джерела: 12 – 16, 59, 60, 63.

Тема 8. Юридична відповідальність у галузі екології

Основні терміни та поняття: юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, господарсько-правова відповідальність, матеріальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, екологічне правопорушення, склад екологічного правопорушення

Перш за все слід прояснити, що яляє собою юридична відповідальність у галузі екології.

Відповідальність за порушення екологічного законодавства в навчальній літературі визначається як різновид юридичної відповідальності, яка полягає в покладенні на винну особу специфічного обов'язку зазнавати відповідних обмежень особистого чи майнового характеру за вчинене правопорушення відповідно до санкції порушеної норми права.

Під юридичною відповідальністю за порушення екологічного законодавства, тобто за екологічні правопорушення, слід розуміти відносини між державою в особі уповноважених органів у галузі охорони навколишнього природного середовища, правоохоронних органів, інших уповноважених суб'єктів і особою (фізичною чи юридичною), яка вчинила екологічне правопорушення, по застосуванню до порушника відповідного покарання. Сутність такої відповідальності полягає в несприятливих для порушника екологічних вимог наслідках у межах, установлених екологічним законодавством за правопорушення в галузі екології. Так, згідно з Конституцією України (ст. 66) кожен зобов'язаний не завдавати шкоди природі. Невиконання цього конституційного обов'язку тягне за собою для винної особи несприятливі наслідки правового характеру.

Відповідальність за порушення екологічного законодавства є важливою складовою правового забезпечення екологічної безпеки, раціонального природокористування, відтворення екологічних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища. Шляхом її застосування реалізується державний примус до виконання екологічних вимог. При цьому слід зазначити, що вона не є єдиним інструментом в механізмі забезпечення раціонального природокористування і охорони довкілля. З урахуванням специфіки і характеру цього механізму аналогічну роль виконують також екологічний контроль, державна екологічна експертиза тощо. Відповідальність за порушення екологічного законодавства завжди пов'язана з негативними правовими наслідками як результатом неправомірних дій винної особи.

У тих випадках, коли, наприклад, при вилученні (випуї) об'єктів природи в користувачів чи власників для державних або громадських потреб цим суб'єктам завдано збитків, питання про відповідальність не виникає. Тут мають місце гарантії захисту

порушених прав правомірними діями уповноважених державних органів, а не юридична відповідальність.

По другому питанню лекції слід зауважити, що підставою для застосування юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства є порушення, вчинені в галузі природокористування, відтворення природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища, тобто екологічні правопорушення. Вони законодавчо виокремлені як самостійні правопорушення.

Під екологічним правопорушенням слід розуміти винну, протиправну дію (бездіяльність), що порушує встановлений державою правопорядок, права і обов'язки громадян і організацій у сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення і охорони навколишнього природного середовища, за вчинення якої законом передбачена юридична відповідальність. Звісно, ця форма загального поняття екологічного правопорушення набуває специфічних рис при притягненні особи до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової чи дисциплінарної відповідальності.

Зміст екологічного правопорушення становлять дії або бездіяльність, які суперечать вимогам еколого-правових норм. Практично це винне, протиправне, екологічно небезпечне чи екологічно шкідливе діяння, яке зазіхає на встановлений порядок у сфері екологічної безпеки, природокористування, охорони навколишнього природного середовища.

Екологічне правопорушення характеризується в першу чергу такими рисами, як екологічна спрямованість, екологічна небезпека, екологічна протиправність.

Сутність екологічної спрямованості правопорушення полягає в тому, що поведінка конкретного правопорушника спрямована на негативну зміну стану навколишнього природного середовища, порушення відповідного правового режиму природних ресурсів.

Екологічна небезпека правопорушення в галузі екології включає не лише ймовірність, можливість порушення екологічних інтересів суспільства, але й підвищену небезпеку для існуючих екологічних зв'язків у самих екосистемах.

Будь-яке екологічне правопорушення за своїми об'єктивними властивостями становить протиправну дію особи (фізичної або юридичної), яка здійснюється шляхом дії або бездіяльності. Екологічна протиправність дії означає невідповідність її вимогам правових норм у галузі екології. Вона полягає в

повному або частковому невиконанні вимог, ігноруванні правил, закріплених нормами екологічного законодавства. При цьому слід мати на увазі, що протиправність екологічного правопорушення означає як невиконання норм законів у галузі екології, так і невиконання чинних підзаконних актів. В останньому випадку йдеться також і про норми, прийняті на локальному рівні правової регламентації. Порушення нормативних актів у галузі екології можуть виявлятися у формі активних дій (самовільне використання природних ресурсів, порушення строків внесення платежів за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища тощо), так і у формі бездіяльності (скажімо, невжиття заходів по попередженню і ліквідації екологічних наслідків та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище тощо).

План лекційного заняття

1. Поняття та функції відповідальності за порушення екологічного законодавства.
2. Підстава відповідальності в галузі екології.
3. Поняття екологічного правопорушення, його ознаки.
4. Склад екологічного правопорушення.
5. Види екологічних правопорушень, їх класифікація.

План семінарського заняття

1. Поняття та особливості юридичної відповідальності в сфері екології.
2. Підстави для притягнення до юридичної відповідальності в сфері екології.
3. Класифікація екологічних правопорушень.
4. Склад екологічного правопорушення.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Суб'єктивну сторону екологічного правопорушення становить:
 - а) необережна вина та навмисна вина;
 - б) необережна вина;
 - в) відсутність вини;
 - г) навмисна вина.

2. При встановленні плати за використання та пошкодження природних ресурсів враховуються:

- а) ефект використання природних ресурсів у виробництві;
- б) прогноз витрат на відтворення природних ресурсів;
- в) фінансовий стан підприємства;
- г) економічна оцінка ресурсів.

3. Покарання у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого призначається у разі:

- а) незаконної порубки лісу;
- б) проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів;
- в) порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки;
- г) забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

4. Тариф - це:

- а) плата за використання ресурсів;
- б) збори за забруднення;
- в) компенсаційні платежі;
- г) штрафні санкції.

5. Права громадян з користування об'єктами природно-заповідного фонду захищаються і відновлюються у:

- а) судовому порядку;
- б) правовому порядку;
- в) адміністративному порядку;
- г) конституційному порядку.

Інформаційні джерела: 1, 3, 4, 8, 10, 11, 43, 59, 60, 63.

МОДУЛЬ II. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ Й ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Тема 9. Правове регулювання використання, відтворення й охорони земель в Україні

***Основні терміни та поняття:** правовий режим використання земель, землекористування, землевикористання, земельний фонд, земельна реформа, земельні правовідносини, землеустрій, охорона земель, оцінка земель, агрохімічна паспортизація*

Перш ніж з'ясувати, що являє собою правовий режим використання земель, доцільно зауважити, що термін «землевикористання» слід відрізнити від традиційного терміна «землекористування». Останній вживається у двох аспектах: як один із елементів (правомочностей) права власності на землі і постійного користування земельною ділянкою.

Право землевикористання є одним із найважливіших самостійних видів права природокористування. Домінуюче місце цього різновиду права природокористування серед суміжних різновидів (водокористування, лісокористування, надрокористування та ін.) обумовлене тим, що його об'єктом виступає земля, яка, будучи об'єктом природи, виконує різні функції: екологічні, політичні, соціальні, державно-правові та ін. Цінність цього об'єкта природи полягає в невичерпності його властивостей та характеристик для задоволення матеріальних, духовних, естетичних, пізнавальних, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних, оздоровчо-культурних та інших потреб.

Земля є основою формування природних та природно-антропологічних ландшафтів, виступає матеріально-просторовою базою України, підвалиною її незалежності, суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки, основою реалізації внутрішніх і зовнішніх функцій держави, здійснення державної влади та ін.

Еколого-правові норми регулюють суспільні земельні відносини, які формуються щодо землі як об'єкта природи. Саме в межах цих земельних відносин, які є різновидом екологічних,

найбільш рельєфно проявляється екологічний фактор, яким характеризується земля.

Право землевикористання – це складна правова категорія, вона характеризується видовою різноманітністю. Класифікація цього права ґрунтується на суттєво важливих ознаках, які відбивають схожість або відмінність його окремих видів.

Для права землевикористання як права безпосередньої експлуатації землі такою ознакою передусім є конкретне цільове призначення земельної ділянки (вирощування сільськогосподарських чи інших культур, зведення будівель та споруд тощо).

Відомо, що використання землі базується на двох правових титулах: праві власності на земельну ділянку та праві землевикористання. Останнє полягає у правомочностях суб'єкта на володіння та користування земельною ділянкою. На відміну від користування землею, яке ґрунтується на праві власності і здійснюється безпосередньо самим власником земельної ділянки, використання землі землекористувачами на основі надання їм земельних ділянок має похідний і залежний характер. Але його сутність і в першому, і в другому випадках залишається незмінною і полягає у вилученні корисних властивостей суб'єктом із земельної ділянки.

Право землевикористання як сукупність правових норм підрозділяється на види не тільки відповідно до основного цільового призначення земельної ділянки, але й із врахуванням суб'єкта цього права. Саме єдністю цих двох моментів визначаються особливості головного змісту того чи іншого виду права землевикористання. У разі ж конкретизації основного цільового призначення та диференціації суб'єкта землевикористання як родового поняття має місце подальша класифікація, тобто розподілення видів землевикористання на підвиди.

По четвертому питанню лекції необхідно відмітити, що у процесі здійснення земельної реформи важливого значення набувають законодавчо закріплені такі самостійні види права землевикористання, як постійне, орендне та концесійне.

Сутність права постійного користування земельною ділянкою полягає у здійсненні права володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває в державній або комунальній власності, без встановлення строку. Це право можуть здійснювати лише дві категорії суб'єктів: а)

підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності; б) громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації.

Одним із аспектів екологізації права землевикористання є створення моделі поведінки суб'єкта, яка б одночасно включала раціональне використання земельної ділянки у встановлених в законі цілях і охорону цієї земельної ділянки. При цьому охорона може здійснюватися як у формі регулювання способу використання цього об'єкта природи, так і у формі покладення на суб'єкта додаткових обов'язків, обмежень чи заборон.

Вплив землевикористання на сучасну екологічну ситуацію в першу чергу обумовлений природними і економічними характеристиками землі як об'єкта природи. Відомо, що всі природні ресурси в єдиному біогеоценозі пов'язані між собою, але центральною, цементуючою ланкою є земля, яка виступає перш за все як територіальна база. Саме завдяки цьому фактору вона має безпосередній зв'язок з усіма іншими природними ресурсами: надрами, рослинним світом, водами та ін.

Природні якості землі, її економічна і соціальна роль визначають і основні функції земельного права. Серед них особливу роль виконує охоронна функція. Ця функція має своїм завданням охорону землі як об'єкта природи, об'єкта права власності, а також підвищення її якості і продуктивного використання в інтересах людини і суспільства.

Щодо взаємодії землі з іншими природними ресурсами охоронну функцію землі можна було б розширити, включивши до її складу не тільки завдання охорони землі, але й охорону всього довкілля у процесі організації і здійснення використання цих природних ресурсів.

В умовах науково-технічного прогресу вплив землевикористання на навколишнє середовище диктує необхідність визначення оптимального співвідношення між раціональними використанням землі і охороною навколишнього середовища в цілому.

Правове регулювання земельних відносин значною мірою передбачає і організацію господарської експлуатацію інших природних ресурсів.

По останньому питанню лекції слід проаналізувати зміст Закону України «Про землеустрій», який зокрема визначає

землеустрій як сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

План лекційного заняття

1. Поняття правового режиму використання, відтворення та охорони земель.
2. Земля як об'єкт правового регулювання, використання, відновлення та охорони.
3. Земельний фонд України та його склад.
4. Правове регулювання здійснення земельної реформи в Україні.
5. Склад земельних правовідносин.
6. Державне управління в галузі земельних відносин.
7. Поняття та значення землеустрою.

План семінарського заняття

1. Загальна характеристика землевикористання.
2. Земельний фонд України та його склад.
3. Система земельних правовідносин в Україні.
4. Державне управління в галузі земельних відносин.
5. Поняття, принципи та система землеустрою.
6. Право землекористування.
7. Обмеження прав на землю.
8. Співвідношення землевикористання з використанням інших природних ресурсів.
9. Правова охорона земель.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Земельна ділянка - це:
 - а) певний відсоток землі;
 - б) відсоток землі внесений до статутного фонду;
 - в) певне місце розташування землі;
 - г) частина земної поверхні з установленими межами з певним місцем розташування.

2. Згідно Земельного кодексу в Україні існує така форма власності на землю:

- а) колгоспно-кооперативна;
- б) особиста;
- в) індивідуальна;
- г) комунальна.

3. Відносини з охорони сільськогосподарських земель регулюються нормами:

- а) Земельного кодексу України;
- б) Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- в) Закону України „Про охорону праці“;
- г) Закону України „Про оцінку земель“.

4. Згідно Земельного кодексу в Україні існує така форма власності на землю:

- а) колгоспно-кооперативна;
- б) особиста;
- в) індивідуальна;
- г) державна.

5. Договір оренди землі укладається:

- а) в усній формі.
- б) у письмовій формі.
- в) в усній або письмовій формі.
- г) у конклюдентній формі.

Інформаційні джерела: 1, 4, 14, 20, 59, 60, 64.

Тема 10. Правові засади використання й охорони надр

Основні терміни та поняття: надра, правовий режим охорони надр, надрокористування, право користування надрами, корисні копалини, гірничий відвід, забудова надр

Перш за все слід зауважити, що право користування надрами є різновидом права природокористування, однак має свої особливості. Його слід розглядати як об'єктивне та суб'єктивне право. Як об'єктивне право – це один із центральних інститутів гірничного права, тому що надра становлять виключну власність народу України і надаються тільки в користування (ст. 4 Кодексу про надра і далі – КпН України). Цей інститут включає сукупність правових норм, що регулюють правовий режим використання надр, підстави і порядок виникнення та припинення права користування надрами, основні права та обов'язки надрокористувачів.

Суб'єктивне право користування надрами становить належні конкретній особі правомочності щодо експлуатації надр.

Далі необхідно уточнити, що надра – це частина земної кори, що знаходиться під поверхнею суші та дном водоймищ і сягає глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (ст. 1 КпН України). Це самостійний елемент природи, частина природного середовища. До надр відносять суцільні породи і породи, що знаходяться в рідкому або газоподібному стані, та ін. Вказана обставина визначає специфіку їх правового режиму. Правовий статус підземних споруд і виробіток визначається гірничним законодавством, оскільки вони становлять частину підземного простору. Інші аспекти їх правового режиму регулюються іншими галузями законодавства.

При визначенні різновидів права користування надрами необхідно мати на увазі, що воно здійснюється на основі цільового призначення та термінів користування.

За термінами право користування надрами може бути постійним або тимчасовим. Постійним визнається користування надрами без заздалегідь встановленого терміну. Тимчасове користування поділяється на короткострокове – до п'яти років і довгострокове – до двадцяти років. У разі необхідності термін тимчасового користування може бути подовжено на той самий строк. Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами, коли в ньому не передбачається інше (ст. 15 КпН України).

Головною класифікаційною ознакою поділу права користування надрами на види є мета їх використання. Від неї залежить зміст прав та обов'язків надрокористувачів, суб'єктний склад та інші питання правового регулювання відповідних відносин. Згідно зі ст. 14 КпН України розрізняють такі види

користування: геологічне вивчення, в тому числі дослідно-промислова розробка родовищ корисних копалин загальнодержавного значення; видобування корисних копалин; будівництво та експлуатація підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод; створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.); задоволення інших потреб.

По третьому питанню лекції слід вимітити, що законодавство про надра встановлює правовий пріоритет охорони і користування корисними копалинами як основного багатства надр, що не відтворюється. Тому не випадково, що основні вимоги охорони надр пов'язані перш за все з порядком користування корисними копалинами, їх охороною від нераціонального використання, вичерпання і забруднення. З метою охорони визначені основні умови забудови площ залягання корисних копалин.

Так, забороняється проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові.

Забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, а також будівництво на ділянках їх залягання споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються у виняткових випадках лише за погодженням з відповідними територіальними геологічними підприємствами та органами державного гірничого нагляду. При цьому повинні здійснюватися заходи, які б забезпечували можливість видобування з надр корисних копалин.

Порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Забудова площ залягання корисних копалин місцевого значення, а також розміщення на ділянках їх залягання підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються за погодженням з відповідними місцевими радами народних депутатів.

Важливим заходом охорони надр з метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин є установлення квоти на видобуток окремих видів корисних копалин.

Забороняється також вибіркова розробка родовищ корисних копалин. При проектуванні, будівництві і введенні в експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, повинні забезпечуватися раціональне використання видобутих гірських порід.

Законодавство про надра встановлює правовий пріоритет охорони і користування корисними копалинами як основного багатства надр, що не відтворюється. Тому не випадково, що основні вимоги охорони надр пов'язані перш за все з порядком користування корисними копалинами, їх охороною від нераціонального використання, вичерпання і забруднення. З метою охорони визначені основні умови забудови площ залягання корисних копалин.

Так, забороняється проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові.

Забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, а також будівництво на ділянках їх залягання споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються у виняткових випадках лише за погодженням з відповідними територіальними геологічними підприємствами та органами державного гірничого нагляду. При цьому повинні здійснюватися заходи, які б забезпечували можливість видобування з надр корисних копалин.

Порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Забудова площ залягання корисних копалин місцевого значення, а також розміщення на ділянках їх залягання підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються за погодженням з відповідними місцевими радами народних депутатів.

План лекційного заняття

1. Надра як об'єкт правового регулювання, використання й охорони.
2. Правові форми розподілу та перерозподілу надр.
3. Правові засади ведення кадастру родовищ корисних копалин.
4. Законодавство України про надра. Кодекс України про надра.
5. Особливості управління в галузі використання й охорони надр.

План семінарського заняття

1. Законодавство України про надра.
2. Поняття права надрокористування.
3. Об'єкти права надрокористування.
4. Суб'єкти права надрокористування.
5. Характеристика видів права користування надрами.
6. Правове регулювання добування корисних копалин.
7. Правові заходи, що забезпечують охорону надр.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин здійснюється в порядку, що встановлює:
 - а) Верховна Рада України;
 - б) Кабінет Міністрів України;
 - в) Міністерство екології та природних ресурсів;
 - г) Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим.
2. Надра – це...
 - а) частина земної кори під поверхнею суходолу та дном водойм;
 - б) частина земної кори на поверхні суходолу;
 - в) нагромадження мінеральних речовин на поверхні землі, у джерелах вод і газів, що придатні для промислового використання;
 - г) нагромадження мінеральних речовин на поверхні землі.
3. Земельна ділянка – це:
 - а) певний відсоток землі;

- б) відсоток землі внесений до статутного фонду;
- в) певне місце розташування землі;
- г) частина земної поверхні з установленими межами з певним місцем розташування.

4. До природних ресурсів континентального шельфу України відносяться:

- а) мінеральні ресурси;
- б) покриваючі води;
- в) риби;
- г) водні організми «сидячих» видів та мінеральні ресурси.

5. Основним нормативно-правовим актом у сфері охорони надр є:

- а) Земельний кодекс України;
- б) Водний кодекс України;
- в) Надровий кодекс України;
- г) Кодекс законів України про надра.

Інформаційні джерела: 1, 8, 59, 60, 64.

Тема 11. Правовий режим використання, відтворення й охорони вод

Основні терміни та поняття: правовий режим охорони вод, води, водні об'єкти загальнодержавного значення, водні об'єкти місцевого значення, охорона вод, відтворення вод, використання вод, водне право, воєне законодавство, водокористувачі

Розгляд теми необхідно розпочати з уточнення, що водне право – це підгалузь екологічного права, що являє собою сукупність правових норм, якими врегульовано використання, відтворення та охорону вод.

Право водокористування розуміється як право конкретного суб'єкта користуватися, володіти, а в певних випадках і розпоряджатися наданим йому у визначеному порядку відповідним водним об'єктом у межах, передбачених водним

законодавством. Таким чином, кожен водокористувач повинен здійснювати свої права і обов'язки в межах, встановлених правовими приписами. Держава як власник водних ресурсів зацікавлена в раціональному використанні всіх водних об'єктів, розташованих на території України. Правове регулювання водокористування обумовлено об'єктивними екологічними факторами. Право водокористування має відповідні об'єкти, під якими розуміють сформовані природою або створені штучно елементи навколишнього середовища, де зосереджуються води (ст. 1 ВК України).

Об'єктом права виступає найчастіше відокремлена ділянка водного об'єкта, надана конкретному водокористувачу в користування для певної мети. Його індивідуалізуючими ознаками є місцезнаходження і розміри водного об'єкта. Особливістю водних об'єктів є те, що їх розміри не нормуються в правовому порядку. Розміри визначаються в кожному конкретному випадку з урахуванням мети водокористування та інших факторів. До об'єктів права водокористування не належать води, які знаходяться в атмосфері, ґрунті, вода у живих тканинах, а також вода, відокремлена від природного середовища, наприклад, вода, яка потрапила з водоймища до водопроводів, резервуарів та інших ємностей, перетворюється на звичайну товарно-матеріальну цінність.

Конкретний перелік водних об'єктів наведено у ст. 3 ВК України, а саме: поверхневі води: природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти; підземні води та джерела; внутрішні морські води та територіальне море. При цьому такий водний об'єкт, як річка, у свою чергу, підрозділяється на великі, середні і малі (ст. 79 ВК України).

В основу цільового використання вод покладено принцип раціонального, економного водокористування з врахуванням екологічних вимог.

Оскільки право водокористування розглядається і як правовий інститут, водокористувачі володіють певними правами і обов'язками. Перелік прав і обов'язків закріплено як у Водному кодексі України, так і в інших нормативних актах.

Розрізняють загальні права та обов'язки, які поширюються на усіх або на велику групу водокористувачів, та особливі, які стосуються тільки суб'єктів, котрі здійснюють конкретний вид водокористування. Загальні права та обов'язки

містяться переважно в кодексах, а специфічні, особливі права та обов'язки (у першу чергу обов'язки) зосереджені і в кодексах, і в підзаконних нормативних актах – інструкціях, правилах, положеннях. І оскільки нині широко використовується договірна форма водокористування, то права і обов'язки можуть бути передбачені і в договорах на водокористування.

Права та обов'язки водокористувачів різноманітні. Основним правом водокористування виступає право користування водними об'єктами за цільовим призначенням (це право є одночасно і обов'язком водокористувачів). Згідно з Водним кодексом України (ст. 43) встановлені такі права водокористувачів: здійснювати загальне, спеціальне водокористування; користуватися водними об'єктами на умовах оренди; вимагати від власника водного об'єкта або водопровідної системи підтримання належної якості води за умовами водокористування; споруджувати гідротехнічні та інші водогосподарські об'єкти, здійснювати їх реконструкцію і ремонт; передавати в користування воду іншим водокористувачам та на визначених умовах; здійснювати й інші функції щодо водокористування в порядку, встановленому законодавством. Це приблизний перелік прав водокористувачів.

Водокористувачі мають право на відшкодування завданих їм збитків, за винятком випадків, передбачених законодавством (ст. 57 ВК України). Вони також мають право вимагати усунення перешкод при здійсненні водокористування.

Права водокористувачів у передбачених законодавством випадках можуть бути обмежені. Так, у разі маловоддя, загрози виникнення епідемій та епізоотій та в інших випадках права водокористувачів можуть бути обмежені або змінені умови водокористування з метою забезпечення охорони здоров'я людей та в інших державних інтересах. Обмеження може виникнути під час аварій або за умови, що призвели чи призведуть до забруднення вод, або в інших випадках (ст. 45 ВК України).

По останньому питанню лекції необхідно залежно від правового режиму водні об'єкти проаналізувати правовий режим водних об'єктів загальнодержавного і місцевого значення (ст. 5 ВК України).

Класифікація права водокористування за видами здійснюється на підставі різних ознак: цільового призначення; суб'єктного складу; строків здійснення права; умов надання водних об'єктів у користування та ін. Головною

класифікаційною ознакою поділу права водокористування на види є їх цільове використання. Згідно з Водним кодексом України (розділ 3) розрізняють такі види користування водами: для задоволення питних і господарсько-побутових, лікувальних, курортних, оздоровчих та інших потреб населення, сільськогосподарських, промислових, гідроенергетичних, транспортних, рибогосподарських, скидання зворотних вод та інших державних і громадських потреб.

План лекційного заняття

1. Поняття, предмет і система водного права.
2. Води як об'єкт правового регулювання використання, відтворення та охорони.
3. Правовий режим використання, відтворення та охорони вод в Україні.
4. Водне законодавство України.
5. Управління й контроль в галузі використання, відновлення та охорони вод.
6. Право власності на води.
7. Поняття та види права водокористування.

План семінарського заняття

1. Поняття, предмет, система водного законодавства.
2. Води як об'єкт правового регулювання використання, відтворення та охорони.
3. Право власності на води.
4. Характеристика права водокористування.
5. Підстави виникнення права водокористування.
6. Порядок виникнення права водокористування.
7. Сутність та особливості використання водних об'єктів на умовах оренди.
8. Класифікація та характеристика видів права водокористування.
9. Підстави і порядок припинення права водокористування.
10. Правові заходи охорони вод.
11. Класифікація та особливості прав та обов'язків водокористувачів.
12. Відповідальність за порушення водного законодавства.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Користувачі, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води - це:
 - а) первинні;
 - б) вторинні;
 - в) збірні;
 - г) постачальні.

2. До водних об'єктів місцевого значення належать:
 - а) поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків;
 - б) внутрішні морські води та територіальне море;
 - в) підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання;
 - г) підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання.

3. До компетенції районних рад у галузі регулювання водних відносин належить:
 - а) організація інформування населення про стан водних об'єктів, про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про заходи, що вживаються для поліпшення стану вод;
 - б) затвердження загальнодержавних, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
 - в) розпорядження водним фондом України;
 - г) встановлення правового режиму використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у зонах надзвичайних екологічних ситуацій.

4. Водний кодекс України був прийнятий:
 - а) 4 травня 1993 р.;
 - б) 7 травня 1993 р.;
 - в) 12 жовтня 1995 р.;
 - г) 15 жовтня 1995 р.

5. Усі водні об'єкти є власністю:

- а) Президента України;
- б) Кабінету Міністрів України;
- в) Верховної Ради України;
- г) народу України.

Інформаційні джерела: 1, 3, 59, 60, 64.

Тема 12. Правове регулювання використання, відтворення, захисту й охорони лісів

Основні терміни та поняття: природні ресурси, ліс, лісові ресурси, лісовий фонд, лісове право, лісове законодавство, правовий режим використання лісів, охорона лісів, відтворення лісів

Перш за все слід зауважити, що право лісокористування є складовою частиною права природокористування, тому йому притаманні всі загальні особливості останнього. Разом з тим, право лісокористування має певні особливості, що обумовлено формою державної власності на ліси, їх правовим режимом, значущістю лісів у виконанні екологічної, економічної, культурно-оздоровчої та інших функцій.

Право лісокористування слід розглядати у двох аспектах: як об'єктивне і як суб'єктивне право. Об'єктивне право лісокористування – це сукупність правових норм, що регулюють порядок та умови раціонального користування і відтворення лісів, підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин у зазначеній галузі. Суб'єктивне право лісокористування слід розуміти як установлену і гарантовану законом можливість конкретних суб'єктів на безпосередню експлуатацію лісів з метою задоволення потреб у лісових ресурсах, добування їх корисних властивостей.

Далі слід прояснити визначення таких понять, як «ліс», «лісові ресурси» та «лісовий фонд». Нині діюче лісове законодавство, на відміну від законодавства минулих років, визначає ліс як сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє

природне середовище (ст. 3 ЛК України). При цьому, як зазначено в Лісовому кодексі, ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезонаштуванням виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні), естетичні, виховні та інші функції, мають обмежене експлуатаційне значення.

Поняття «лісовий фонд» є значно ширшим від поняття «лісу». В Лісовому кодексі України (ст. 4) воно визначається таким чином: «Усі ліси на території України становлять її лісовий фонд. До лісового фонду належать також земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю, але надані для потреб лісового господарства». Таким чином, поняття «лісовий фонд» включає, крім лісу, ще й земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю.

Поняття «лісові ресурси» також істотно відрізняються від понять «ліс» та «лісовий фонд». Лісовими ресурсами є деревина, технічна і лікарська сировина, кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва (ст. 7 ЛК України).

У Лісовому кодексі України прямо не визначено, хто може бути суб'єктом права лісокористування. Але з аналізу лісового законодавства можна зробити висновок, що такими суб'єктами є: державні, кооперативні та громадські спеціалізовані лісгосподарські підприємства, інші підприємства, установи, організації, в яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства, для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт. Законодавство відносить цих суб'єктів до постійних лісокористувачів.

До складу суб'єктів права лісокористування також слід віднести інші підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, релігійні організації, громадян України, іноземних юридичних та фізичних осіб, які згідно з законом користуються лісовим фондом для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт. Вони належать до тимчасових лісокористувачів.

Об'єктом права лісокористування є частина державного лісового фонду, надана в користування з певною ціллю. Ним може бути як ліс, так і земельна ділянка, не вкрита лісовою

рослинністю, але надана для потреб лісового господарства. Конкретизуючими ознаками такого об'єкта є його розмір, межа та місцезнаходження.

Під порушенням лісового законодавства слід розуміти протиправну дію або бездіяльність, яка завдає шкоди лісам або земельним ділянкам лісового фонду чи не завдає такої шкоди, але направлена проти встановленого порядку користування лісами, а також земельними ділянками лісового фонду і передбачає юридичну відповідальність винної в цьому особи.

Перелік порушень лісового законодавства міститься в ст. 98 ЛК України. Це такі порушення: незаконне вирубування та пошкодження дерев і чагарників; знищення або пошкодження лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем; порушення вимог пожежної безпеки в лісах; знищення або пошкодження лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтоплення, осушення та інші види шкідливого впливу; порушення строків лісовідновлення та інших вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених законодавством у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів; порушення правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісів, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів; знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу; засмічення лісів побутовими відходами і викидами, розкорчування земельних ділянок лісового фонду і використання їх для спорудження будівель, переробки деревини, влаштування складів тощо без належного дозволу; самовільна заготівля сіна та випасання худоби на земельних ділянках лісового фонду; порушення правил заготівлі (збирання) лісової підстилки, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо; заготівля лісових ресурсів засобами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів; порушення порядку використання лісосічного фонду, заготівля та вивезення деревини, заготівля живиці і використання інших лісових ресурсів; невнесення плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду у встановлені строки та деякі інші. Законодавчими актами України можуть бути передбачені також інші порушення лісового законодавства.

Згідно зі ст. 98 ЛК України порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність. Притягнення до цих видів юридичної відповідальності здійснюється в порядку і на основі, передбачених відповідно трудовим, адміністративним, цивільним або кримінальним законодавством.

Дискусійним є питання предмету та системи лісового права, оскільки наявність власного предмету правового регулювання свідчить про самостійність галузі права. Однак лісове право є підгалуззю екологічного права, а тому говорити про предмет лісового права неправильно. Що ж до системи лісового права, то її можна визначати по-різному. Якщо стверджувати, що лісове право є підгалуззю екологічного права, то воно включає правові норми та правові інститути, якщо ж лісове право вважати правовим інститутом, то він включає правові норми та тубінститути. Зрештою такий поділ має важливе значення для науки екологічного права і залежить від тенденцій правотворення.

План лекційного заняття

1. Ліс як об'єкт правового регулювання, використання, відновлення, захисту та охорони.
2. Лісовий фонд України. Лісові ресурси.
3. Поняття, предмет, принципи і система лісового права.
4. Джерела лісового права.
5. Державне регулювання та управління у сфері лісових відносин.

План семінарського заняття

1. Ліс як об'єкт правового регулювання використання, відновленні і захисту.
2. Поняття, предмет, принципи і система лісового права.
3. Джерела лісового права.
4. Державне регулювання управління у сфері лісових відносин.
5. Правове регулювання лісовпорядкування.
6. Види використання лісових ресурсів.
7. Особливості відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ.
8. Правові заходи щодо відтворення, охорони та захисту лісів.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Правовий режим лісів визначає:
 - а) Земельний Кодекс України;
 - б) Закон України «Про плату за лісокористування»;
 - в) Закон України «Про лісові ресурси»;
 - г) Лісовий Кодекс України.

3. Елементами лісових правовідносин є:
 - а) Суб'єкти;
 - б) Об'єкти;
 - в) Зміст;
 - г) Всі варіанти правильні.

4. Зміст лісових правовідносин – це:
 - а) те, з приводу чого виникають відносини, тобто лісові ресурси;
 - б) права та обов'язки, що виникають між суб'єктами правовідносин;
 - в) учасники таких правовідносин;
 - г) підстави виникнення, зміни та припинення таких правовідносин.

5. Підставами виникнення лісових правовідносин може бути:
 - а) Придбання ділянки лісу за договором купівлі-продажу, дарування, міни, інших цивільно-правових угод;
 - б) отримання дозволу на спеціальне лісокористування;
 - в) Прийняття спадщини;
 - г) всі варіанти правильні.

Інформаційні джерела: 1, 10, 59, 60, 64.

Тема 13. Правовий режим використання, відтворення й охорони рослинного світу

Основні терміни та поняття: рослинний світ, правовий режим використання рослинного світу, охорона рослин, відтворення рослинного світу, загальне використання рослинних ресурсів, спеціальне використання рослинних ресурсів

Розгляд теми доречно розпочати з дослідження питання термінології.

Рослинний світ, як зазначено в ст. 3 Закону України від 9 квітня 1999 року «Про рослинний світ» являє собою сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території.

Лісовий кодекс України, затверджений Верховною Радою України 21 січня 1994 року, вирізняє з лісового фонду окремі рослинні насадження, які не належали до лісів а саме: усі види зелених насаджень у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, садибах, дачних і садових ділянках.

Визначення Лісовим кодексом України терміна «ліс» (ст. 3 Лісового кодексу України, далі ЛК України) та прийняття Закону України «Про рослинний світ» є важливим підґрунтям для остаточного вирішення питання про співвідношення лісової і нелісової рослинності як об'єктів рослинного світу України, що підлягають охороні та використанню.

Законом України «Про рослинний світ» передбачена необхідність збереження природної просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності об'єктів рослинного світу; збереження умов місцезростання дикорослих рослин і природних рослинних угруповань; науково обґрунтованого, невиснажливого використання природних рослинних ресурсів; здійснення заходів щодо запобігання негативного впливу господарської діяльності на рослинний світ; охорони об'єктів рослинного світу від пожеж, захист від шкідників і хвороб; здійснення заходів щодо відтворення об'єктів рослинного світу; регулювання поширення та чисельності дикорослих рослин і використання їх запасів з урахуванням інтересів охорони здоров'я населення.

Відповідно до Закону «Про рослинний світ» використання природних рослинних ресурсів здійснюється в порядку загального або спеціального використання.

У порядку загального використання природних рослинних ресурсів громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях. Загальне використання здійснюється

громадянами з додержанням правил, що затверджуються центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, без надання їм відповідних дозволів та безоплатно.

Особливостями загального використання природних рослинних ресурсів є те, що воно здійснюється: фізичними особами за відсутності дозволів на використання природних рослинних ресурсів та безоплатно.

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється за дозволом юридичними або фізичними особами для задоволення їх виробничих та наукових потреб, а також з метою отримання прибутку від реалізації цих ресурсів або продуктів їх переробки.

Видами спеціального використання природних рослинних ресурсів, що передбачені діючим законодавством «Про рослинний світ», є: збирання лікарських рослин; заготівля деревини під час рубок головного користування; заготівля живиці; заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків тощо; збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету тощо; заготівля сіна; випасання худоби.

По останньому питанню лекції необхідно виходити з того, що охорона рослинного світу передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження просторової, видової та ценотичної різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу, охорону умов їх місцезростання, збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання.

Охорона рослинного світу здійснюється центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, власниками та користувачами (у тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, а також користувачами природних рослинних ресурсів.

Відповідно до Закону України «Про рослинний світ» охорона рослинного світу забезпечується: встановленням правил і норм охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу; проведенням екологічної експертизи та інших заходів з метою запобігання загибелі об'єктів рослинного світу в результаті господарської діяльності; захистом земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, від ерозії, підтоплення, заболочення, засолення, висихання, ущільнення, засмічення,

забруднення промисловими і побутовими відходами і стоками, хімічними й радіоактивними речовинами та від іншого несприятливого впливу; створенням та оголошенням територій та об'єктів природно-заповідного фонду; організацією наукових досліджень, спрямованих на забезпечення здійснення заходів щодо охорони та відтворення об'єктів рослинного світу; розвитком системи інформування про об'єкти рослинного світу та вихованням у громадян дбайливого ставлення до них; створенням системи державного обліку та здійсненням державного контролю за охороною, використанням та відтворенням рослинного світу; занесенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України та рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань – до Зеленої книги України; встановленням юридичної відповідальності за порушення порядку охорони та використання природних рослинних ресурсів; здійсненням інших заходів і встановленням законодавством інших вимог щодо охорони рослинного світу.

План лекційного заняття

1. Рослинний світ як об'єкт правового регулювання, використання, відновлення, захисту та охорони.
2. Законодавство України про рослинний світ.
3. Державне регулювання режиму рослинного світу.
4. Право державної, комунальної та приватної власності на об'єкти рослинного світу.
5. Правові форми використання і відтворення рослинних ресурсів.
6. Загальне та спеціальне використання об'єктів рослинного світу.
7. Правова охорона рослинного світу, форми її здійснення.

План семінарського заняття

1. Поняття та структура земельних правовідносин.
2. Нормативно-правова база, що регулює земельні правовідносини.
3. Особливості земельних правовідносин.
4. Приватизація земельних ділянок
5. Правова регламентація паювання земель.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Покарання у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого призначається у разі:

- а) незаконної порубки лісу;
- б) проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів;
- в) порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки;
- г) забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

2. Система спостереження за станом земель із метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів - це:

- а) виміри земель.
- б) дослідження земель.
- в) моніторинг земель.
- г) розділення земель.

3. Суб'єктами права загального використання природних ресурсів є:

- а) фізичні особи;
- б) юридичні особи;
- в) фізичні та юридичні особи;
- г) державні підприємства та установи.

4. Спеціальним правом природокористування є:

- а) право використання парків;
- б) збирання дикорослих ягід;
- в) договір оренди землі;

г) право використання водоймищ для купання.

5. Права громадян з лісокористування захищаються і відновлюються у:

- а) судовому порядку;
- б) правовому порядку;
- в) адміністративному порядку;
- г) конституційному порядку.

Інформаційні джерела: 1, 10, 38, 59, 60, 64.

Тема 14. Правові засади використання, відтворення й охорони тваринного світу

***Основні терміни та поняття:** тваринний світ, полювання, мисливство, рибальство, аквакультура, об'єкти тваринного світу, правовий режим використання тваринного світу*

Вивчення питань необхідно розпочати з визначення особливостей правового регулювання використання та охорони тваринного світу.

Тваринний світ є невід'ємним компонентом навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей.

Правовою основою, на якій ґрунтується охорона, використання і відтворення тваринного світу, є закони України «Про тваринний світ», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про мисливське господарство і полювання», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», «Про аквакультуру», інші нормативні акти національного законодавства, а також міжнародні угоди. Завданням законодавства про тваринний світ України є регулювання відносин у галузі охорони, раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу, збереження та поліпшення середовища його перебування, забезпечення умов сталого існування їх видової і популяційної різноманітності.

Об'єктам тваринного світу притаманні певні юридичні ознаки, які дозволяють вирізнити їх з-поміж інших об'єктів власності чи користування. До представників тваринного світу, що охороняються наведеними законами, належать лише дикі тварини. Відносини в галузі охорони і використання сільськогосподарських, свійських та інших тварин для господарських, наукових, естетичних цілей регулюються не екологічним, а цивільним, аграрним чи іншим законодавством України.

Щодо впливу держави на використання та охорону тваринного світу, то чинні нормативно-правові акти містять перелік порушень відповідного законодавства. Серед них найбільш поширеними є порушення порядку і правил надання об'єктів тваринного світу в користування, їх самовільне чи понадлімітне спеціальне використання, незаконне вилучення тварин з природного середовища, порушення вимог щодо охорони середовища перебування тварин. Вчинення наведених та інших правопорушень передбачає дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та майнову відповідальність. Але у зв'язку з тим, що процес оновлення екологічного законодавства просувався швидше, ніж в «охоронних» галузях законодавства, не всім наведеним у статтях законів правопорушенням кореспондує відповідна правова норма Кримінального кодексу чи Кодексу про адміністративні правопорушення.

План лекційного заняття

1. Тваринний світ як об'єкт правового регулювання, використання, відтворення і охорони.
2. Об'єкти тваринного світу.
3. Загальна характеристика законодавства про тваринний світ.
4. Особливості управління в галузі використання, відтворення та охорони тваринного світу.
5. Функції управління, повноваження органів і посадових осіб системи управління, контролю й охорони.

План семінарського заняття

1. Тваринний світ як об'єкт охорони і використання.
2. Загальна характеристика законодавства про тваринний світ.

3. Особливості управління в галузі використання, відтворення й охорони тваринного світу.
4. Види і підстави використання тваринного світу.
5. Правове регулювання полювання і мисливського господарства.
6. Правове регулювання рибальства та рибного господарства.
7. Правове регулювання видів спеціального використання тваринного світу.
8. Правовий режим об'єктів, занесених до Червоної книги України.
9. Поняття та особливості правової охорони тваринного світу.
10. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони й використання об'єктів тваринного світу.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Охорона тваринного світу забезпечується шляхом:
 - а) встановлення заборони та обмеження;
 - б) запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів;
 - в) охорона середовищ існування;
 - г) встановлення правил та науково обґрунтованих норм.

2. Система спостереження за станом земель із метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів - це:
 - а) виміри земель.
 - б) дослідження земель.
 - в) моніторинг земель.
 - г) розділення земель.

3. Суб'єктами права загального використання фауни є:
 - а) фізичні особи;
 - б) юридичні особи;
 - в) фізичні та юридичні особи;
 - г) державні підприємства та установи.

4. Спеціальним правом користування об'єктами тваринного світу є:

- а) право використання парків;
- б) збирання дикорослих ягід;
- в) договір оренди землі;
- г) промислове рибальство.

5. Права громадян з користування об'єктами тваринного світу захищаються і відновлюються у:

- а) судовому порядку;
- б) правовому порядку;
- в) адміністративному порядку;
- г) конституційному порядку.

Інформаційні джерела: 1, 10, 40, 59, 60, 64.

Тема 15. Правова охорона атмосферного повітря

Основні терміни та поняття: атмосферне повітря, правовий режим використання атмосферного повітря, охорона атмосферного повітря, атмосфероповітряне законодавство

Вивчення питань необхідно розпочати з того, що атмосферне повітря є одним з основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища.

Як природний об'єкт атмосферне повітря являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень. Критерієм розподілу атмосферного повітря (як природного об'єкта) та іншого повітря є природний, непорушний зв'язок повітря з доквіллям.

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» (далі Закон) не регулює відносини з приводу повітря жилих, виробничих та інших приміщень. До атмосферного повітря також не належить повітря, яке знаходиться у компресорах, балонах тощо. Цей Закон спрямований на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. Відносини з приводу повітря, яке

знаходиться в межах приміщень, у ємностях, регулюється санітарним, цивільним, житловим та іншим законодавством.

Право використання атмосферного повітря реально існує, хоча і не закріплено в останній редакції Закону «Про охорону атмосферного повітря». Воно являє собою забезпечену державою можливість громадян, юридичних осіб і інших суб'єктів користуватися атмосферним повітрям для задоволення своїх соціальних, екологічних, економічних та інших потреб відповідно до законодавства України і міжнародних угод. Можливість визначає дозволенисть, допустимість з боку держави на експлуатацію (користування) атмосферним повітрям у встановленому порядку.

Приналежність атмосферного повітря з урахуванням його особливостей також здійснюється у двох правових формах: на праві власності і праві використання. Право власності на атмосферне повітря вперше офіційно закріплено у ст. 13 Конституції України. У спеціальному атмосфероповітряному законодавстві такі приписи відсутні. Отже, при вирішенні питань власності на атмосферне повітря необхідно керуватися конституційними приписами.

По останньому питанню лекції слід визначити, що охорона атмосферного повітря – це система заходів, пов'язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням його забрудненню та зниженням його рівня, впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних чинників. Вона здійснюється різноманітними способами: біологічним (проведенням робіт щодо відтворення природних ресурсів, та охороною їх від вичерпання); технологічним (вдосконаленням технологічних процесів, систем очищення, організацією безвідходних виробництв); економічним (плануванням охорони, матеріально-технічним забезпеченням, розвитком матеріального стимулювання за виконання природоохоронних заходів); санітарним (застосуванням заходів щодо оздоровлення навколишнього природного середовища); організаційним (організацією експлуатації та контролю за його станом та охороною); ідеологічним (проведенням еколого-виховної роботи, поліпшенням екологічної підготовки кадрів), правовим.

Метою охорони атмосферного повітря є забезпечення збереження сприятливого стану атмосферного повітря, його відтворення та поліпшення для підтримки екологічної безпеки життєдіяльності людини, а також запобігання шкідливому

впливу на навколишнє природне середовище. Іншими словами, атмосфероповітряні охоронні заходи спрямовані на підтримання екологічної рівноваги на території України, на забезпечення екологічної безпеки.

План лекційного заняття

1. Атмосферне повітря як об'єкт правового регулювання, охорони та використання.
2. Законодавство України про охорону атмосферного повітря.
3. Управління і контроль у галузі охорони атмосферного повітря і його функції.
4. Правове регулювання використання атмосферного повітря.
5. Правова охорона атмосферного повітря та її зміст.

Питання для самостійного опрацювання

1. Атмосферне повітря як об'єкт правового регулювання, охорони та використання.
2. Управління і контроль у галузі охорони атмосферного повітря.
3. Правове регулювання використання атмосферного повітря.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. При встановленні плати за використання та пошкодження природних ресурсів враховуються:
 - а) ефект використання природних ресурсів у виробництві;
 - б) прогноз витрат на відтворення природних ресурсів;
 - в) фінансовий стан підприємства;
 - г) економічна оцінка ресурсів.
2. Основними національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави є:
 - а) земля;
 - б) повітря;
 - в) вода;
 - г) фауна.

3. Право громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля - це:

- а) конституційне право;
- б) громадянське право;
- в) право «третього покоління»;
- г) еколого-політичне право.

4. Управління в царині охорони атмосферного повітря здійснюють:

- а) ВРУ; КМУ;
- б) Рада міністрів Автономної РК;
- в) КМУ;
- г) Міністерство охорони здоров'я України.

5. Усі природні ресурси України є власністю:

- а) Верховної Ради України;
- б) держави України;
- в) народу України;
- г) територіальної громади.

Інформаційні джерела: 21, 32, 34, 59, 60, 64.

Тема 16. Правовий режим використання й охорони природно-заповідного фонду

***Основні терміни та поняття:** природно-заповідний фонд, заповідники, заказники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, охорона об'єктів природно-заповідного фонду*

Перш за все слід пояснити, що природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового

моніторингу навколишнього природного середовища. За законодавством природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Фонд розглядається як складова частина світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

До природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища); штучно створені об'єкти, (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Території та об'єкти природно-заповідного фонду, найважливіші об'єкти екологічної мережі, яка являє собою єдину територіальну систему, що утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного та рослинного світу, генетичного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення. При цьому заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні. Серед пам'яток природи розрізняються комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

Особливість організації охорони природних біосферних заповідників, національних парків, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків загальнодержавного значення становить те, що ця діяльність покладається на спеціальні служби охорони, які створюються в складі адміністрації заповідних територій зазначених категорій.

Охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій покладається на підприємства, установи та

організації, у віданні яких вони перебувають. У разі необхідності їх охорона може покладатися на адміністрації розташованих поблизу природних та біосферних заповідників, національних і регіональних парків (ст. 60 Закону «Про природно-заповідний фонд України»).

До складу служб охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду входять керівники адміністрацій природних і біосферних заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних та зоологічних парків загальнодержавного значення, працівники охорони, а також інших підрозділів.

Працівники служб охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду мають право перевіряти у громадян і службових осіб посвідчення на перебування і використання природних ресурсів та іншу діяльність у межах відповідних територій та об'єктів природно-заповідного фонду; вилучати у порушників предмети та знаряддя незаконного використання природних об'єктів; проводити особистий огляд осіб, речей, транспортних засобів та перевірку знарядь і продукції, одержаної в результаті природокористування; безперешкодно відвідувати підприємства установи, організації, судна та інші транспортні засоби в межах відповідних територій, об'єктів природно-заповідного фонду, їх охоронних зон для перевірки дотримання законодавства про природокористування, давати обов'язкові для виконання приписи з метою усунення порушень, виявлених у межах територій та об'єктів цього фонду; складати протоколи про порушення вимог законодавства, надсилати їх відповідним органам для притягнення винних осіб до відповідальності.

Особливості правової охорони права користування територіями та об'єктами природно-заповідного фонду полягають в установленні заповідного режиму щодо використання їх корисних властивостей, обмеженні прав і розширенні обов'язків відповідних суб'єктів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності (землепорядкування, лісовпорядкування тощо), захисті цього режиму, а також законних прав та інтересів природокористувачів шляхом встановлення підвищеної відповідальності за правопорушення, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів.

План лекційного заняття

1. Природно-заповідний фонд України як об'єкт правової охорони.
2. Законодавство України про природно-заповідний фонд.
3. Види територій і об'єктів природно-заповідного фонду України.
4. Порядок створення й оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.
5. Загальна характеристика правового режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.

План семінарського заняття

1. Природно-заповідний фонд як об'єкт правової охорони.
2. Законодавство України про природно-заповідний фонд.
3. Загальна характеристика права користування природно-заповідним фондом України.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» прийнятий:
 - а) 16 травня 1991 р.;
 - б) 16 травня 1992 р.;
 - в) 16 червня 1992 р.;
 - г) 16 червня 1993 р.
2. Права громадян з користування об'єктами природно-заповідного фонду захищаються і відновлюються у:
 - а) судовому порядку;
 - б) правовому порядку;
 - в) адміністративному порядку;
 - г) конституційному порядку.
3. Ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища - це:

- а) природний ареал;
- б) природно-заповідний фонд;
- в) природно-заповідний комплекс;
- г) довкілля.

4. До природних ресурсів континентального шельфу України відносяться:

- а) мінеральні ресурси;
- б) покриваючі води;
- в) риби;
- г) водні організми «сидячих» видів та мінеральні ресурси.

5. Діяльність, яка направлена на розробку, створення, підтримку або зміну позиції цільової аудиторії по відношенню до конкретного об'єкта природно-заповідного фонду - це:

- а) менеджмент природно-заповідних територій;
- б) маркетинг природно-заповідних територій;
- в) експертиза природно-заповідних територій;
- г) аудит природно-заповідних територій.

Інформаційні джерела: 1. 37, 59, 60, 64.

Тема 17. Правове регулювання використання й охорони курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон

Основні терміни та поняття: правовий режим використання курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон, курорт, охорона рекреаційних зон та курортів, спеціальний режим здійснення господарської діяльності на території курорту, рекреаційних та лікувально-оздоровчих зон

Значення правового регулювання використання та охорони курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон (територій) полягає не тільки в тому, що воно є необхідною основою для збереження унікальних природних факторів, а й однією з форм реалізації таких конституційних прав громадян, як право на життя, на охорону здоров'я та право на безпечне для

життя і здоров'я навколишнє природне середовище. У зв'язку з цим важливим елементом належного правового регулювання використання та охорони зазначених природних територій є визначення об'єкта вказаного регулювання, а саме поняття курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон.

У чинному екологічному законодавстві України міститься поняття курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних природних ресурсів. Так, наприклад, ст. 47 Земельного кодексу України закріплює, що до земель оздоровчого призначення належать землі, які мають природні лікувальні властивості, що використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань людей. Згідно ж зі ст. 62 Водного кодексу України лікувальними визнаються водні об'єкти, які мають природні лікувальні властивості і які включені до спеціального переліку.

Найбільш комплексне регулювання цього питання здійснюється Законом України «Про курорти». Відповідно до них курортом є освоєна територія, яка розташована на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури і використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні.

Отже, юридичними ознаками курорту або курортної зони є: підтверджена у встановленому законом порядку наявність лікувальних природних ресурсів; розташування необхідних для використання зазначених ресурсів та лікування людей об'єктів інфраструктури; оголошення в передбаченому законом порядку оздоровчої території курортом, з визначенням її меж та правового режиму використання її природних ресурсів.

Під природними лікувальними ресурсами або факторами слід розуміти певні елементи навколишнього природного середовища, які за своїми природними властивостями здатні здійснювати лікувально-оздоровчий вплив на фізіологічний та психологічний стан організму людини, поновлюючи його життєві сили. До них належать: мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Лікувальні природні ресурси поділяються залежно від їх розповсюдження на два види: особливо цінні та унікальні

природні лікувальні ресурси та загальнопоширені природні лікувальні ресурси.

Важливо, що з метою забезпечення ефективного та раціонального використання курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон чинне екологічне законодавство України відносить ці території до природних територій, які мають бути під особливою охороною і на яких встановлюється спеціальний режим здійснення господарської та будь-якої іншої діяльності.

На землях оздоровчого призначення забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно вплинути на природні лікувальні властивості цих земель. Аналогічні обмеження встановлено і щодо використання рекреаційних зон. Так, на землях рекреаційного призначення заборонена діяльність, що перешкоджає або може перешкоджати використанню їх за призначенням, а також негативно впливає або може вплинути на природний стан цих земель.

До заходів правової охорони належить встановлення округів санітарної охорони та зонування курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних територій.

План лекційного заняття

1. Правовий режим використання та охорони курортних, лікувально-оздоровчих зон і курортів.
2. Поняття рекреаційних зон, їх види, склад, порядок утворення.
3. Особливості управління в галузі використання та охорони рекреаційних зон.
4. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері використання й охорони курортних, оздоровчих і лікувальних об'єктів, територій і рекреаційних ресурсів.

План семінарського заняття

1. Правове регулювання використання та охорони курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних територій та зон.
2. Поняття рекреаційних зон, види, склад, порядок утворення та правовий режим їх використання та охорони.
3. Особливості державного управління та контролю в галузі використання й охорони курортних, оздоровчих та лікувальних об'єктів, територій та рекреаційних ресурсів.

4. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері використання й охорони курортних, оздоровчих та лікувальних об'єктів, територій та рекреаційних ресурсів.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Права громадян з користування об'єктами курортних, оздоровчих і лікувальних зон, територій і рекреаційних ресурсів захищаються і відновлюються у:

- а) судовому порядку;
- б) правовому порядку;
- в) адміністративному порядку;
- г) конституційному порядку.

2. Визначити суб'єктів права власності на лікувально-оздоровчі, курортні та рекреаційні території в Україні:

- а) громадяни України;
- б) фізичні особи;
- в) юридичні особи;
- г) підприємства.

3. Власник земельної ділянки рекреаційного призначення сплачує:

- а) орендну плату;
- б) плату за землю;
- в) земельний податок;
- г) земельний збір.

4. Визначення земель оздоровчого призначення міститься в:

- а) Законі України «Про курорти»;
- б) Земельному Кодексі України;
- в) Законі України «Про лікування»;
- г) правильна відповідь не зазначена.

5. За порушення законодавства у сфері використання й охорони курортних, оздоровчих та лікувальних об'єктів, територій та рекреаційних ресурсів настає:

- а) кримінальна відповідальність;
- б) адміністративна відповідальність;
- в) цивільно-правова відповідальність;
- г) всі відповіді правильні.

Інформаційні джерела: 1, 34, 37, 59, 60, 64.

Тема 18. Правова охорона довкілля в населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві

Основні терміни та поняття: *сільськогосподарська діяльність, транспорт, промисловість, довкілля, населений пункт,*

Вивчення питань необхідно розпочати з визначення основних понять: «населений пункт», «транспорт», «промисловість», «сільське господарство», «атомна радіація».

Населені пункти є тією частиною навколишнього середовища людини, де проходить її життя та діяльність. Головним чином саме тут реалізується конституційне право громадян на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище.

Відповідно до Концепції сталого розвитку населених пунктів основними напрямками державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів у газузі екології є: узгодженість соціального, економічного, містобудівного і екологічного аспектів розвитку населених пунктів та довколишніх територій; раціональне використання земельних, водних, рекреаційних та інших природних ресурсів, створення умов для їх відновлення; поліпшення санітарно-гігієнічного та екологічного стану населених пунктів, створення безпечних для життя і здоров'я людини умов, впровадження сучасних систем збирання, вилучення, переробки та знешкодження відходів; забезпечення захисту від несприятливих природних явищ, запобігання виникненню техногенних аварій та ліквідації їх наслідків; проведення наукових досліджень, які б сприяли вирішенню екологічних та інших питань забезпечення сталого розвитку населених пунктів; удосконалення чинного законодавства з питань регулювання планування і забудови населених пунктів, реформування землекористування, охорони довкілля.

Охорона докілля населених пунктів ведеться за кількома напрямками: планування охорони навколишнього середовища в цих пунктах; планування та забудова територій; забезпечення в них санітарного режиму; охорона зелених насаджень.

По другому питанню лекції слід відмітити, що основні правові норми, які закріплюють порядок використання та

охорони земель, інших природних об'єктів у сільському господарстві, містяться в Земельному, Водному, Лісовому кодексах України, в кодексі України про надра, а також у Законах України «Про охорону земель», «Про тваринний світ» та «Про охорону атмосферного повітря». Дані правові норми становлять правову основу екологізації аграрного законодавства.

Основними природними об'єктами, які зазнають негативного впливу в сільському господарстві, є землі сільськогосподарського призначення, якими визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей (ст. 22 ЗК України). Охорона земель сільськогосподарського призначення включає систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на їх раціональне використання, запобігання необґрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обігу, захист від шкідливих антропогенних впливів, а також на відтворення та підвищення родючості ґрунтів.

Одним з найважливіших заходів є обмеження використання цих земель для цілей, не пов'язаних з сільським господарством. Згідно зі ст. 23 Земельного кодексу України землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання. Для будівництва об'єктів, не пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості.

По третьому питанню лекції необхідно розпочати з того, що зменшення шкідливого впливу промислового виробництва вирішується за кількома напрямками: 1) шляхом удосконалення очищення шкідливих викидів і відходів промислового виробництва, підвищення ефективності роботи очисних споруд, суворого дотримання нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище; 2) шляхом удосконалення технологічних процесів з метою очищення відходів виробництва, випуску екологічно чистої продукції; 3) шляхом зміцнення режиму екології; 4) шляхом запровадження маловідходної і безвідходної технології, заснованої на комплексному використанні природних ресурсів, при замкнутому циклі виробництва.

Щодо правового регулювання атомної енергетики, то атомна радіація розуміється як вид забруднення природного середовища, яке шкідливо впливає на здоров'я людини, навколишнє природне середовище та матеріальні ресурси. Інтереси охорони навколишнього середовища і здоров'я людини від шкідливого впливу ядерного випромінювання вимагають створення надійної системи правового регулювання. Механізм правового забезпечення охорони довкілля включає нормативно-правові акти, технічні норми і стандарти радіаційної безпеки, систему органів контролю і міри відповідальності.

Основними правовими нормативними актами в цій галузі є: Постанова Верховної Ради України «Про концепцію державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні» від 25 січня 1994 року, Закон України від 8 лютого 1995 року «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», Закон України від 30 червня 1995 року «Про поводження з радіоактивними відходами», Закон України від 14 січня 1998 року «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань», Закон України від 11 січня 2000 року «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії».

План лекційного заняття

1. Правова охорона навколишнього природного середовища в населених пунктах.
2. Правова охорона навколишнього природного середовища у сільському господарстві.
3. Правова охорона навколишнього природного середовища в промисловості.
4. Правова охорона навколишнього природного середовища на транспорті.
5. Правова охорона навколишнього природного середовища в атомній енергетиці.

Питання для самостійного опрацювання

1. Правова охорона навколишнього природного середовища в населених пунктах.
2. Правова охорона навколишнього природного середовища у сільському господарстві.
3. Правова охорона навколишнього природного середовища в промисловості.

4. Правова охорона навколишнього природного середовища на транспорті.

Тестові завдання для самоконтролю знань

1. Поняття екологічної безпеки закріплено нормами:

- а) Конституції України;
- б) Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- в) Кодексом України про адміністративні правопорушення;
- г) Кримінальним кодексом України.

2. До компетенції районних рад у галузі регулювання водних відносин належить:

- а) організація інформування населення про стан водних об'єктів, про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про заходи, що вживаються для поліпшення стану вод;
- б) затвердження загальнодержавних, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- в) розпорядження водним фондом України;
- г) встановлення правового режиму використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у зонах надзвичайних екологічних ситуацій.

3. Відносини з охорони сільськогосподарських земель регулюються нормами:

- а) Земельного кодексу України;
- б) Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- в) Закону України „Про охорону праці“;
- г) Закону України „Про оцінку земель“.

4. Обов'язковому страхуванню підлягають:

- а) об'єкти підвищеної небезпеки для здоров'я людей;
- б) медичні заклади;

- в) заклади освіти;
- г) об'єкти туризму.

5. Суб'єктами права комунальної власності на землю є :

- а) громадяни та юридичні особи;
- б) територіальні громади;
- в) держава;
- г) особи без громадянства.

Інформаційні джерела: 1, 14 – 20, 59, 60, 64.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ (НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ПРОЕКТИ) ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – це вид позааудиторної самостійної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується у процесі вивчення програмного матеріалу навчальної дисципліни й завершується разом зі складанням рубіжного чи підсумкового контролю з навчальної дисципліни.

Ця група завдань має науково-дослідницький характер, спонукає до якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів, рекомендована тим із них, хто опанував базовий зміст навчальної програми й виявляє здібності та інтерес до такої роботи. Ці завдання становлять варіативну частину модуля, їхнє виконання заохочується додатковою сумою балів.

Індивідуальні заняття проводяться з урахуванням психофізичних особливостей та академічної успішності студентів, а саме – для здійснення більш ретельного контролю та деталізації навчально-методичних рекомендацій в опануванні дисципліни тими з них, хто мають низьку академічну успішність, і створення умов для поглиблення знань та розвитку творчих здібностей обдарованих студентів. Під час проведення індивідуальних занять передбачається робота за такими напрямками: надання допомоги студентам, які потребують додаткових роз'яснень під час підготовки до складання проміжного та підсумкового контролю (усне та письмове тестування, співбесіда, аналіз аналітичних оглядів, публікацій за визначеною проблемою, матеріалів розв'язання практичних ситуацій); рекомендації студентам у виконанні індивідуальних завдань, написанні есе та надання їхній роботі творчого спрямування (обговорення матеріалів наукового реферату з визначеної проблеми, підготовлених доповідей на студентську наукову конференцію, для участі в засіданнях гуртка «In Jure» та в дебатах на засіданнях клубу «Феміда», матеріалів публікацій у наукових виданнях, розробок сценаріїв дидактичної гри); підбиття підсумків виконання студентами письмових робіт (тестів, понятійних диктантів, модульних контрольних робіт) з подальшою корекцією напрямів самостійної роботи.

Есе (франц. *essai* – спроба, нарис; лат. *exagium* – зважування) – це прозаїчний твір невеликого обсягу та вільної композиції, який виражає індивідуальні враження та міркування з конкретного приводу чи питання, не претендує на визначальне чи вичерпне трактування предмета. Як правило, есе пропонує новий, суб'єктивно забарвлений погляд на проблему, може мати філософський, науково-популярний чи суто белетристичний характер.

Написання студентом таких робіт (не більше однієї – двох із навчальної дисципліни) має сприяти виявленню його наукового, творчого підходу до розуміння найважливіших питань теми, запропонованої викладачем або обраної самостійно за погодженням з останнім. Кожне есе, що відповідає вимогам до написання наукових робіт, дає змогу отримати позитивну оцінку. Студенту надається можливість виконати презентацію відповідної теми в аудиторії (не більше двох із навчальної дисципліни).

У процесі індивідуальної роботи студенти під керівництвом викладача повинні навчитись аналізувати деякі правові документи, нормативні акти, уміти оцінювати певні правові ситуації, правильно кваліфікувати окремі протиправні прояви та складати відповідні документи. Такі документи складаються з урахуванням вимог законодавства та повинні мати самостійний характер.

У разі, якщо студент працює над масштабнішою конкурсною науковою роботою, за погодженням із викладачем вона може бути зарахована замість есе та презентацій (якщо студент не потребує додаткових балів). Крім того, студент запрошується зі своїми роботами з господарського права на конкурси наукових праць, конференції. Здобуття призових місць є підставою для нарахування додаткових балів відповідно до наведеної шкали розподілу балів.

Однією з форм індивідуальної творчої роботи є **написання та захист реферату**.

Робота над рефератом складається з таких етапів: вибір теми на основі тематики, затвердженої кафедрою; накопичення інформаційного матеріалу; підготовка та написання реферату; захист реферату.

Структура реферату: 1) план; 2) короткий вступ; 3) виклад основного змісту теми; 4) висновки; 5) список використаної літератури.

План – це логічна основа реферату, від нього залежить структура, зміст, логічний зв'язок частин реферату. Розробка плану розпочинається з ознайомлення з відповідною літературою, на основі якої складається попередній план із трьох – чотирьох пунктів. План не слід занадто деталізувати – у ньому даються основні, центральні питання теми в логічній послідовності. Доцільно попередньо складений план реферату узгодити на консультації з викладачем.

Маючи попередній план, необхідно звернутися до бібліографії. Суттєву допомогу в ознайомленні з бібліографією можуть надати бібліотечні каталоги (алфавітний, предметний), довідкова література (енциклопедії, словники, статистичні збірники), наукова та періодична література (монографії, журнали, газети).

Основному тексту в рефераті передуює вступ. У ньому слід показати значення, актуальність проблеми, яка розглядається, обґрунтувати вибір теми, сформулювати основну мету, яка буде розкрита в рефераті.

В основній частині роботи велику увагу слід приділити глибокому теоретичному аналізу як теми в цілому, так і окремих її питань, правильно ув'язати теоретичні положення із практикою, розкрити матеріал відповідно до складеного плану.

Виклад основних питань завершується короткими висновками, де узагальнюються найважливіші положення, розглянуті в рефераті.

Реферат повинен бути написаний грамотно, без помилок, повторів, скорочень.

Важливе значення має правильне оформлення реферату. На титульній сторінки необхідно вказати назву вищого навчального закладу, факультету, навчальної дисципліни, тему реферату, групу, своє прізвище та ініціали, прізвище викладача, рік написання. На наступному аркуші наводиться план реферату із вказаними сторінками відповідних розділів.

Зазначені в тексті цитати повинні відповідати посиланням на джерела, з яких вони наведені, та оформлятися так: [1, с. 25], де перша цифра – номер джерела за списком використаної літератури, а друга – номер сторінки. Текст реферату повинен бути набраним на комп'ютері з одного боку аркуша формату А4, шрифт – Times New Roman, розмір – 14, поля: верхнє та

нижнє – 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 15 мм, інтервал – 1,5. Кожен розділ плану починається з нової сторінки. Сторінки повинні бути пронумеровані у правому верхньому куті. Обсяг реферату – 12–15 сторінок .

У кінці реферату наводиться список використаної літератури (8–10 джерел), поданої в порядку використання посилань по тексту роботи, з наведенням прізвища та ініціалів автора, назви праці (статті), видавництва, року видання та загальної кількості сторінок із кожного літературного джерела.

Підготовлений реферат захищається на семінарському (практичному) або індивідуальному занятті. За умови позитивної рецензії викладача реферат допускається до захисту, в іншому випадку його необхідно доопрацювати відповідно до даних у ній рекомендацій. Реферат не допускається до захисту, якщо: текст реферату є компіляцією тексту підручника; основні питання не розкрито або викладено фрагментарно; текст містить помилки; реферат оформлено неправильно.

Підготовка до захисту реферату включає усунення недоліків і помилок, вказаних у рецензії, та складання короткого резюме реферату (визначення важливих понять, фактів, формулювання висновків), що посприяє закріпленню матеріалу в пам'яті й вільному його викладу під час захисту.

***Рекомендована тематика для письмової доповіді
(есе), реферату, індивідуального завдання***

Модуль I

Загальні положення екологічного права

Тема 1. Поняття та джерела екологічного права

1. Екологічне право в системі права України.
2. Предмет екологічного права.
3. Екологічне право як галузь права.
4. Історія становлення екологічного права.
5. Актуальні проблеми екологічного права.
6. Нормативно-правові договори як джерела екологічного права України.
7. Правові звичаї як джерела екологічного права.
8. Класифікація джерел екологічного права.
9. Удосконалення екологічного законодавства.

Тема 2. Екологічні права та обов'язки громадян

10. Конституційні права й обов'язки громадян у сфері екології.

11. Еколого-правовий статут громадянина.

Тема 3. Управління у галузі екології

12. Види державного регулювання екологічних праввідносин.

13. Загальна характеристика нормативно-правових актів у сфері державного регулювання екологічних відносин в Україні.

Тема 4. Право власності на природні ресурси

14. Проблеми права власності на природні ресурси Українського народу

15. Відносини власності у водокористуванні за законодавством України.

Тема 5. Право природокористування

16. Правове регулювання оренди природних об'єктів.

17. Загальне та спеціальне користування природними ресурсами: порівняльний аспект.

Модуль II

Правове регулювання використання, відтворення й охорони природних ресурсів

Тема 9. Правове регулювання використання, відтворення й охорони земель в Україні

18. Правовий режим земель сільськогосподарського призначення.

19. Правові засади формування ринку земель в Україні.

20. Правове регулювання оренди земель сільськогосподарського призначення в Україні.

21. Поняття та правове закріплення мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення.

Тема 10. Правові засади використання й охорони надр

22. Поняття надрового законодавства.

23. Наукова дискусія щодо формування підземного права.

24. Особливості правового регулювання надокористування.

Тема 11. Правовий режим використання, відтворення й охорони вод

25. Класифікація водних об'єктів, які використовуються в Україні та їх правова охорона.

26. Поняття водного права.

27. Особливості загального водокористування.

28. Специфіка спеціального водокористування.

Тема 18. Правова охорона довкілля в населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві

29. Правове регулювання охорони довкілля в процесі сільськогосподарської діяльності.

30. Правові вимоги до охорони довкілля у населених пунктах.

Підготувати проект документа:

1. Проект договору оренди земельної частки (паю).

2. Проект договору оренди земельної ділянки.

3. Проект договору оренди ставка.

4. Проект протоколу розбіжностей до договору оренди земельної ділянки у приватного землевласника.

5. Позовну заяву до господарського суду щодо відшкодування шкоди, завданої незаконною вирубкою лісу.

6. Позовну заяву до загального суду щодо незаконного видобування бурштину.

7. Позовну заяву про сплату штрафних санкцій за забір води з використанням спеціальних водозабірних споруд без дозволу на спеціальне водокористування.

Поширеною формою індивідуальної роботи є ***участь у роботі правознавчого дискусійного клубу «Феміда»*** (підготовка доповіді, участь у дебатах, оформлення стінгазети).

Підготовку доповіді рекомендується здійснювати за такими етапами:

- вибір теми доповіді;
- підбір літератури та інших джерел;
- визначення форми та структури доповіді;
- підготовка тексту доповіді.

Обрати тему доповіді можна самостійно або із запропонованого кафедрою правознавства переліку і повідомити про це викладача, обраного в якості консультанта (керівника). Тема роботи визначається в межах загальної проблеми дискусії,

запропонованої Радою клубу «Феміда» й затвердженою кафедрою правознавства. Тема доповіді не обов'язково повинна бути суто юридичною за змістом, а може містити певні правові аспекти питань, що пропонуються до розгляду. Важливо, щоб тема була актуальною, цікавою під кутом зору ситуації в українському суспільстві та світі та, безперечно, цікавою для самого доповідача. Також під час визначення теми слід враховувати доступність необхідних для розгляду відповідної теми правових і літературних джерел (насамперед, наявність їх у бібліотеці). Отже, остаточний варіант теми доповіді доцільно формулювати разом із викладачем-консультантом.

Роботу над темою слід почати з підбору літератури – ознайомлення з підручниками, навчальними посібниками, науковими монографіями, статтями у збірниках і періодичних виданнях, нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, матеріалами юридичної практики тощо. У разі потреби варто звернутися за рекомендаціями до викладача (щодо кількості та якості джерел, необхідних для належного розкриття відповідної теми). У процесі вивчення літератури доцільно робити виписки й записи, поступово формуючи матеріал з окремих питань доповіді. Оскільки доповідь призначена для обговорення під час дискусії, для її підготовки рекомендується використовувати спеціальну літературу, зокрема щодо сутності тих відносин, які підлягають правовому регулюванню.

Під час оформлення матеріалів доповіді необхідно дотримуватись певних правил. Текст доповіді повинен включати титульну сторінку, текст та список використаних джерел. Напочатку тексту доповіді слід стисло обґрунтувати актуальність обраної теми, її взаємозв'язок із загальною проблемою дискусії та визначити мету, якої студент намагатиметься досягти, розглядаючи цю тему. Основна частина роботи включає виклад питання відповідно до змісту теми. Завершувати доповідь рекомендується лаконічним висновком, в якому підводиться підсумок, який свідчить про досягнення визначеної у вступі роботи мети, чітко окреслюється власне ставлення до проблеми, що є предметом дискусії, формулюються практичні рекомендації щодо вирішення

існуючої проблеми чи удосконалення правового регулювання певних відносин.

Робота повинна бути написана грамотно, розбірливим почерком або надрукована. Сторінки необхідно пронумерувати та скріпити. Обсяг тексту доповіді – 5–7 сторінок на папері формату А4 (210 × 297). При цьому обсяг вступу та висновків повинен становити не більше однієї сторінки. На титульній сторінці необхідно вказати: назву навчального закладу, вид та тему роботи, назву навчальної дисципліни, прізвище, ім'я, по батькові студента, номер групи, прізвище та ініціали викладача-консультанта, рік і місце написання роботи.

Текст доповіді повинен містити посилання на використані літературні джерела. Посилання робляться у вигляді зносок (у нижній частині сторінки). Зноски подаються за існуючими бібліографічними правилами (автор, назва роботи, місце й рік видання, номер сторінки). Посилання повинні бути пронумеровані. У кінці роботи з дотриманням бібліографічних правил подається список використаних джерел у такій послідовності: 1) нормативно-правові акти та інші правові документи (подаються за юридичною силою); 2) література (подається в алфавітному порядку); 3) інші матеріали.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ З ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ
з навчальної дисципліни «Екологічне право»
спеціальності 081 «Право»**

Модуль I

Загальні положення екологічного права

1. Поняття екологічного права.
2. Співвідношення екологічного права з іншими галузями права.
3. Становлення та розвиток екологічного права України.
4. Предмет екологічного права.
5. Екологічні правовідносини як вид юридичних правовідносин.
6. Класифікація екологічних правовідносин.
7. Особливості методу правового регулювання екологічних відносин.
8. Система екологічного права.
9. Принципи екологічного права.
10. Поняття, види та особливості джерел екологічного права.
11. Закони як джерела екологічного права.
12. Конституційні засади екологічного права.
13. Поняття еколого-правового статусу особи в Україні.
14. Право на екологічну інформацію.
15. Право на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на безпечне для життя та здоров'я довкілля.
16. Загальна характеристика екологічних прав та обов'язків.
17. Поняття та класифікація конституційних екологічних прав громадян.
18. Поняття, зміст і особливості права власності на природні ресурси.
19. Форми власності на природні ресурси.
20. Право державної власності на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
21. Право комунальної власності на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
22. Право приватної власності юридичної особи на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
23. Право приватної власності громадян на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
24. Види гарантій та форми захисту права власності на природні ресурси.
25. Права та обов'язки власників природних ресурсів.
26. Конституційні засади права власності на природні ресурси.

27. Поняття та зміст управління природокористуванням та охороною довкілля.
28. Система і компетенція органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.
29. Органи загального державного управління в галузі екології.
30. Органи державного управління природокористуванням та охороною довкілля спеціальної компетенції.
31. Стандартизація в екологічній сфері.
32. Екологічна експертиза.
33. Участь України в системі міжнародного та регіонального природоохоронного співробітництва.
34. Особливості сучасної екополітики в Україні.
35. Правове забезпечення екологічної безпеки.
36. Поняття та загальна характеристика права природокористування.
37. Права та обов'язки природокористувачів.
38. Об'єкти права природокористування.
39. Поняття та види суб'єктів права природокористування.
40. Підстави припинення права природокористування.
41. Порядок припинення права природокористування.
42. Використання природних ресурсів на умовах оренди.
43. Правове регулювання відтворення природних ресурсів.
44. Поняття та особливості юридичної відповідальності в сфері екології.
45. Підстави для притягнення до юридичної відповідальності в сфері екології.
46. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони й використання об'єктів рослинного світу.
47. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони й використання об'єктів тваринного світу.
48. Відповідальність за порушення водного законодавства.
49. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері використання й охорони курортних, оздоровчих та лікувальних об'єктів, територій та рекреаційних ресурсів.
50. Загальна характеристика екологічних обов'язків громадян.
51. Правове забезпечення економічного механізму використання природних ресурсів та охорони довкілля.
52. Поняття й загальна характеристика економіко-правового механізму у галузі екології.
- 53.** Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища.

Модуль II.
Правове регулювання використання, відтворення й охорони природних ресурсів

54. Загальна характеристика землевикористання.
55. Земельний фонд України та його склад.
56. Система земельних правовідносин в Україні.
57. Державне управління в галузі земельних відносин.
58. Поняття, принципи та система землеустрою.
59. Право землекористування.
60. Обмеження прав на землю.
61. Співвідношення землевикористання з використанням інших природних ресурсів.
62. Правова охорона земель.
63. Надра як об'єкт правового регулювання, використання й охорони.
64. Законодавство України про надра.
65. Поняття права надрокористування.
66. Об'єкти права надрокористування.
67. Суб'єкти права надрокористування.
68. Характеристика видів права користування надрами.
69. Правове регулювання добування корисних копалин.
70. Правові заходи, що забезпечують охорону надр.
71. Права та обов'язки надрокористувачів.
72. Особливості управління в галузі використання й охорони надр.
73. Право власності на надра.
74. Поняття, предмет, система водного законодавства.
75. Води як об'єкт правового регулювання використання, відтворення та охорони.
76. Право власності на води.
77. Характеристика права водокористування.
78. Підстави виникнення права водокористування.
79. Порядок виникнення права водокористування.
80. Сутність та особливості використання водних об'єктів на умовах оренди.
81. Класифікація та характеристика видів права водокористування.
82. Підстави і порядок припинення права водокористування.
83. Правові заходи охорони вод.
84. Класифікація та особливості прав та обов'язків водокористувачів.

85. Рослинний світ як об'єкт правової охорони та використання.
86. Правова охорона рослинного світу.
87. Законодавство України про рослинний світ.
88. Право власності на об'єкти рослинного світу.
89. Правові форми використання і відновлення рослинних ресурсів.
90. Ліс як об'єкт правового регулювання використання, відновленні і захисту.
91. Поняття, предмет, принципи і система лісового права.
92. Джерела лісового права.
93. Державне регулювання управління у сфері лісових відносин.
94. Правове регулювання лісовпорядкування.
95. Види використання лісових ресурсів.
96. Особливості відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ.
97. Правові заходи щодо відтворення, охорони та захисту лісів.
98. Тваринний світ як об'єкт охорони і використання.
99. Загальна характеристика законодавства про тваринний світ.
100. Особливості управління в галузі використання, відтворення й охорони тваринного світу.
101. Види і підстави використання тваринного світу.
102. Правове регулювання полювання і мисливського господарства.
103. Правове регулювання рибальства та рибного господарства.
104. Правове регулювання видів спеціального використання тваринного світу.
105. Правовий режим об'єктів, занесених до Червоної книги України.
106. Поняття та особливості правової охорони тваринного світу.
107. Природно-заповідний фонд як об'єкт правової охорони.
108. Законодавство України про природно-заповідний фонд.
109. Загальна характеристика права користування природно-заповідним фондом України.
110. Правове регулювання використання та охорони курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних територій та зон.
111. Поняття рекреаційних зон, види, склад, порядок утворення та правовий режим їх використання та охорони.
112. Особливості державного управління та контролю в галузі використання й охорони курортних, оздоровчих та лікувальних об'єктів, територій та рекреаційних ресурсів.
113. Правовий режим надзвичайних екологічних ситуацій.

114. Атмосферне повітря як об'єкт правового регулювання, охорони та використання.
115. Управління і контроль у галузі охорони атмосферного повітря.
116. Правове регулювання використання атмосферного повітря.
117. Правова охорона навколишнього природного середовища в населених пунктах.
118. Правова охорона навколишнього природного середовища у сільському господарстві.
119. Правова охорона навколишнього природного середовища в промисловості.
120. Правова охорона навколишнього природного середовища на транспорті.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО
ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ
з навчальної дисципліни «Екологічне право»
спеціальності 081 «Право»**

1. Поняття екологічного права.
2. Співвідношення екологічного права з іншими галузями права.
3. Становлення та розвиток екологічного права України.
4. Предмет екологічного права.
5. Екологічні правовідносини як вид юридичних правовідносин.
6. Класифікація екологічних правовідносин.
7. Особливості методу правового регулювання екологічних відносин.
8. Система екологічного права.
9. Принципи екологічного права.
10. Поняття, види та особливості джерел екологічного права.
11. Закони як джерела екологічного права.
12. Конституційні засади екологічного права.
13. Поняття еколого-правового статусу особи в Україні.
14. Право на екологічну інформацію.
15. Право на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на безпечне для життя та здоров'я довкілля.
16. Загальна характеристика екологічних прав та обов'язків.
17. Поняття та класифікація конституційних екологічних прав громадян.
18. Поняття, зміст і особливості права власності на природні ресурси.

19. Форми власності на природні ресурси.
20. Право державної власності на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
21. Право комунальної власності на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
22. Право приватної власності юридичної особи на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
23. Право приватної власності громадян на природні ресурси: об'єкти та суб'єкти.
24. Види гарантій та форми захисту права власності на природні ресурси.
25. Права та обов'язки власників природних ресурсів.
26. Конституційні засади права власності на природні ресурси.
27. Поняття та зміст управління природокористуванням та охороною довкілля.
28. Система і компетенція органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.
29. Органи загального державного управління в галузі екології.
30. Органи державного управління природокористуванням та охороною довкілля спеціальної компетенції.
31. Стандартизація в екологічній сфері.
32. Екологічна експертиза.
33. Участь України в системі міжнародного та регіонального природоохоронного співробітництва.
34. Особливості сучасної екополітики в Україні.
35. Правове забезпечення екологічної безпеки.
36. Поняття та загальна характеристика права природокористування.
37. Права та обов'язки природокористувачів.
38. Об'єкти права природокористування.
39. Поняття та види суб'єктів права природокористування.
40. Підстави припинення права природокористування.
41. Порядок припинення права природокористування.
42. Використання природних ресурсів на умовах оренди.
43. Правове регулювання відтворення природних ресурсів.
44. Поняття та особливості юридичної відповідальності в сфері екології.
45. Підстави для притягнення до юридичної відповідальності в сфері екології.
46. Загальна характеристика екологічних обов'язків громадян.
47. Правове забезпечення економічного механізму використання природних ресурсів та охорони довкілля.

48. Загальна характеристика землевикористання.
49. Земельний фонд України та його склад.
50. Система земельних правовідносин в Україні.
51. Державне управління в галузі земельних відносин.
52. Поняття, принципи та система землеустрою.
53. Право землекористування.
54. Обмеження прав на землю.
55. Співвідношення землевикористання з використанням інших природних ресурсів.
56. Правова охорона земель.
57. Надра як об'єкт правового регулювання, використання й охорони.
58. Законодавство України про надра.
59. Поняття права надрокористування.
60. Об'єкти права надрокористування.
61. Суб'єкти права надрокористування.
62. Характеристика видів права користування надрами.
63. Правове регулювання добування корисних копалин.
64. Правові заходи, що забезпечують охорону надр.
65. Права та обов'язки надрокористувачів.
66. Особливості управління в галузі використання й охорони надр.
67. Право власності на надра.
68. Поняття, предмет, система водного законодавства.
69. Води як об'єкт правового регулювання використання, відтворення та охорони.
70. Право власності на води.
71. Характеристика права водокористування.
72. Підстави виникнення права водокористування.
73. Порядок виникнення права водокористування.
74. Сутність та особливості використання водних об'єктів на умовах оренди.
75. Класифікація та характеристика видів права водокористування.
76. Підстави і порядок припинення права водокористування.
77. Правові заходи охорони вод.
78. Класифікація та особливості прав та обов'язків водокористувачів.
79. Відповідальність за порушення водного законодавства.
80. Рослинний світ як об'єкт правової охорони та використання.
81. Правова охорона рослинного світу.
82. Законодавство України про рослинний світ.

83. Право власності на об'єкти рослинного світу.
84. Правові форми використання і відновлення рослинних ресурсів.
85. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони й використання об'єктів рослинного світу.
86. Ліс як об'єкт правового регулювання використання, відновленні і захисту.
87. Поняття, предмет, принципи і система лісового права.
88. Джерела лісового права.
89. Державне регулювання управління у сфері лісових відносин.
90. Правове регулювання лісовпорядкування.
91. Види використання лісових ресурсів.
92. Особливості відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ.
93. Правові заходи щодо відтворення, охорони та захисту лісів.
94. Тваринний світ як об'єкт охорони і використання.
95. Загальна характеристика законодавства про тваринний світ.
96. Особливості управління в галузі використання, відтворення й охорони тваринного світу.
97. Види і підстави використання тваринного світу.
98. Правове регулювання полювання і мисливського господарства.
99. Правове регулювання рибальства та рибного господарства.
100. Правове регулювання видів спеціального використання тваринного світу.
101. Правовий режим об'єктів, занесених до Червоної книги України.
102. Поняття та особливості правової охорони тваринного світу.
103. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони й використання об'єктів тваринного світу.
104. Природно-заповідний фонд як об'єкт правової охорони.
105. Законодавство України про природно-заповідний фонд.
106. Загальна характеристика права користування природно-заповідним фондом України.
107. Правове регулювання використання та охорони курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних територій та зон.
108. Поняття рекреаційних зон, види, склад, порядок утворення та правовий режим їх використання та охорони.
109. Особливості державного управління та контролю в галузі використання й охорони курортних, оздоровчих та лікувальних об'єктів, територій та рекреаційних ресурсів.

110. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері використання й охорони курортних, оздоровчих та лікувальних об'єктів, територій та рекреаційних ресурсів.
111. Правовий режим надзвичайних екологічних ситуацій.
112. Атмосферне повітря як об'єкт правового регулювання, охорони та використання.
113. Управління і контроль у галузі охорони атмосферного повітря.
114. Правове регулювання використання атмосферного повітря.
115. Правова охорона навколишнього природного середовища в населених пунктах.
116. Правова охорона навколишнього природного середовища у сільському господарстві.
117. Правова охорона навколишнього природного середовища в промисловості.
118. Правова охорона навколишнього природного середовища на транспорті.
119. Поняття й загальна характеристика економіко-правового механізму у галузі екології.
120. Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища.

ПОРЯДОК І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

Поточне оцінювання знань студентів

Оцінювання (визначення рейтингу) навчальної діяльності студента з дисципліни «Екологічне право» здійснюється за модульно-рейтинговою системою.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу – це така організація навчального процесу, за якої вивчення студентом навчальної дисципліни відбувається шляхом послідовного та ґрунтовного опрацювання змістових модулів, а оцінювання якості його роботи та рівня здобутих знань, умінь і навичок здійснюється за рейтинговою системою.

Рейтингове оцінювання знань студента – це система, яка передбачає перехід від констатуючого до накопичувального статусу балів. Необхідною умовою рейтингової системи є її багатобальність.

Студентом накопичуються бали за різні форми й види роботи:

20 балів – відвідування всіх лекційних і семінарських занять чи їх відпрацювання (за умови наявності конспекту);

0,5 бала – усна відповідь на конкретне запитання (нерепродуктивного характеру) на лекційному чи семінарському (практичному) занятті під час фронтального опитування;

0,5–1 бал – змістовне доповнення (мінімум – 3 хв);

1–2 бали – тестові завдання (5 питань – 1 бал, 10 питань – 2 бали);

0,5 бала – формулювання змістовних запитань до доповідача,

1–2 бали – складання словника основних понять і термінів (глосарію) на занятті;

1–3 бали – творче завдання на картці не репродуктивного характеру (залежно від рівня складності – максимально 3 бали (визначається за конкретне завдання));

1–5 балів – виготовлення засобів унаочнення навчального матеріалу із глибоким смисловим навантаженням до теми лекційного чи семінарського (практичного) заняття (за погодженням із викладачем);

1–3 бали – підготовка реферату за тематикою ІНДЗ (вимоги: повинен мати науковий характер, написаний із використанням

не тільки підручників та нормативно-правових актів, а й наукових статей, монографій тощо; максимальна оцінка залежить від складності теми);

1–20 балів – участь у конкурсах наукових робіт, науково-практичних конференціях, публікація тез доповідей та статей (залежно від досягнень, зайняття призових місць, рівня конкурсу тощо) (додаткові бали).

Середня оцінка за семінарське (практичне) заняття – 3 бали. Вона може не обмежуватись у разі виконання студентом творчих додаткових завдань. Обмеження вводяться з метою рівномірного розподілу балів між усіма студентами, які прагнуть отримати максимальний бал.

Перелік завдань для самостійної роботи наведено після кожної теми семінарського (практичного) заняття, а оцінка за їхнє виконання є частиною оцінки з навчальної дисципліни.

Критерії оцінювання усної відповіді студента на семінарському (практичному) занятті:

3 бали – вичерпна та глибока відповідь на питання семінарського (практичного) заняття. Студент виявив усебічне, систематичне та глибоке знання матеріалу, опрацював основну й додаткову літературу з теми, рекомендовану планом. Доповідає активно й упевнено, не прив'язаний до конспекту. Відповідь вирізняється багатством і точністю використаних термінів. Матеріал викладається послідовно й логічно. У розумінні та викладі навчального матеріалу студент виявляє науковий підхід і творчі здібності. Після завершення доповіді відповідає на всі питання викладача та одногрупників. (При цьому викладач має право поставити до трьох коротких питань за темою заняття загалом, а не лише з питання, яке висвітлював студент).

2,5 бала – студент виявляє достатньо повне знання матеріалу, не припускається у відповіді суттєвих неточностей, засвоїв основну літературу, рекомендовану викладачем у плані семінарського (практичного) заняття. Відповідає на запитання викладача та одногрупників. Часто звертається до конспекту.

1,5 бала – студент виявляє знання матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і роботи за спеціальністю. Доповідач прикутий до конспекту, припускається помилок. Матеріал частково розкриває проблему.

Студент відповідає на поставлені запитання з помилками, однак спроможний зі сторонньою допомогою виправити їх.

1 бал – студент відповідає, читаючи з конспекту (ксерокопії), без допомоги якого матеріалом володіє недостатньо, допускає принципові помилки. Матеріал не розкриває проблему. Студент відповідає на поставлені запитання тільки зі сторонньою допомогою.

0,5 бала – студент читає з конспекту, розкриває питання поверхово чи фрагментарно. На запитання викладачів і одногрупників студент відповідати не може.

0 балів – відповіді немає або вона абсолютно не розкриває суті питання.

Отримані бали становлять предметний і загальний рейтинг студента.

Однією з найважливіших вимог, що висуваються до навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців за кредитно-модульною системою організації навчального процесу, є інформаційно-дидактичне забезпечення всіх елементів навчального плану. Особливу увагу необхідно приділити методичному забезпеченню організації самостійної роботи та виконанню індивідуальних завдань студента.

Оцінювання самостійної роботи студента здійснюється шляхом перевірки його робочого зошита, де виконуються завдання, передбачені планом самостійної роботи, а також під час поточного тестування чи співбесіди, під час яких викладач визначає загальний рівень засвоєння студентом основних питань кожної з тем, винесених на самостійне опрацювання (1–2 бали) (зокрема, під час семінарських (практичних) занять). Використання тестів для поточного контролю дозволяє раціонально використовувати навчальний час і виключити суб'єктивний підхід до оцінки навчальних досягнень студента.

Здобуття призових місць на конференціях, в олімпіадах, конкурсах тощо є підставою для нарахування додаткових балів відповідно до наведеної шкали розподілу балів.

Для ґрунтовного вивчення навчальної дисципліни «Екологічне право» слід самостійно виконати всі дидактичні завдання, передбачені її програмою та відповідним методичним забезпеченням (підготовка словника основних понять і термінів, тезовий виклад відповідей на теоретичні питання, письмове

виконання практичних завдань для самостійної роботи). У додатковому контролі засвоєння студентом кожної з тем, винесених на самостійне опрацювання, потреби немає, оскільки цю функцію виконує рубіжний контроль (модульна контрольна робота). У ній рівномірно представлено весь навчальний матеріал змістового модуля.

Поточна модульна робота (ПМР) складається з різнорівневих завдань, серед яких основну масу становлять тестові. Тестові завдання з дисципліни «Екологічне право», орієнтовані на системну контекстну інтерпретацію тієї чи іншої правової норми або конструкції, функціонально спрямовані на розвиток професійного мислення. Засвоєні студентом знання, якими він оперує, шукаючи правильну відповідь на питання тестового завдання, є необхідною передумовою виконання останнього, а не самоціллю тестування.

Зразок модульного завдання

Вищий навчальний заклад
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
Кафедра правознавства
Поточна модульна робота
з навчальної дисципліни «Екологічне право»
Модуль I.
Варіант № 1

Тестові завдання:

1. До системи екологічного права не належить:
 - а) загальна частина;
 - б) особлива частина;
 - в) правовий інститут;
 - г) земельне право.
2. До предмету екологічного права не входять такі відносини між суб'єктами екологічних правовідносин:
 - а) земельні відносини;
 - б) природоохоронні відносини;
 - в) договірні відносини;
 - г) трудові відносини.
3. Регулюється нормами екологічного права:
 - а) виробництво сільськогосподарської продукції;
 - б) охорона довкілля;
 - в) реалізація сільськогосподарської продукції;
 - г) виробництво продовольчих товарів.
4. Джерелом екологічного права є:
 - а) Екологічний кодекс;
 - б) Трудовий кодекс;
 - в) Земельний кодекс;
 - г) Морський кодекс.

Теоретичне питання:

1. Джерела екологічного права.
Провідний викладач _____ доц. _Купчення Л.І.

Апеляції із приводу оцінки подаються викладачеві чи завідувачу кафедрою впродовж 24 год із моменту її оголошення.

ПІДСУМКОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

Підсумкове оцінювання знань студентів (ПМК) з дисципліни «Екологічне право» проводиться на основі поточного модульного контролю та підсумкового контролю (іспиту). До підсумкового балу зараховуються також додаткові бали, які студент отримав за виконання додаткових завдань або за участь у позанавчальній науковій роботі.

На іспит виносяться вузлові питання, проблеми, що потребують творчої відповіді та уміння синтезувати отримані знання і застосовувати їх при вирішенні поставлених завдань.

Завданням іспиту є перевірка знання та розуміння студентами програмного матеріалу в цілому, логіки та взаємозв'язку між окремими розділами, здатності творчо використовувати накопичені знання, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми навчальної дисципліни.

Кредитно-модульна система не передбачає обов'язкового семестрового іспиту для всіх студентів. Студент може автоматично отримати оцінку за іспит, яка визначається як середнє арифметичне від суми оцінок за модулі. У цьому разі кількість балів, які було отримано студентом понад 60 виставляються за іспит.

До іспиту допускаються усі студенти незалежно від кількості балів, набраних за результатами поточного модульного контролю.

Якщо студент не з'явився на іспит згідно з встановленим графіком, у відомості зазначається «не з'явився» та виставляється 0 балів. Студент, який з поважної причини не склав іспит згідно з визначеним графіком, зобов'язаний надати відповідний документ і може скласти іспит в інший день, призначений кафедрою правознавства.

Іспит проводиться у формі виконання письмових екзаменаційних завдань з їх подальшим захистом. Екзаменаційний білет містить 4 завдання, кожне з яких оцінюється за шкалою від 0 до 10 балів залежно від правильності та повноти розкриття питання. Результати іспиту оцінюються в діапазоні від 0 до 40 балів (включно).

ЗРАЗОК ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО БІЛЕТА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКООПСІЛКИ
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Кафедра правознавства

Екзаменаційний білет № 2

*з дисципліни «Екологічне право»
для студентів спеціальності 081 «Право»*

1. Поняття екологічного права як галузі права.
2. Джерела екологічного права.
3. Право природокористування.
4. Поняття та склад земель відповідно до земельного законодавства.

Зав. кафедрою _____ Лаврик Г.В.

Екзаменатор _____ Купчення Л.І.

Затверджено на засіданні кафедри, протокол № __ від __ _____ 201_ р.

Студент не може одержати підсумкову оцінку нижчу, ніж та, яку він має за результатами ПМК. Студент має право звернутися до викладача та отримати обґрунтування виставленої оцінки. У випадку незгоди з рішенням викладача студент може звернутись з письмовою апеляцією до завідувача кафедри в день оголошення результатів. Завідувач кафедри та викладач мають розглянути апеляцію у присутності студента в день її подання з урахуванням робочих нотаток студента під час іспиту й усної співбесіди з ним та прийняти остаточне рішення щодо оцінки студента. У результаті апеляції оцінка не може бути зменшена. Якщо студент не звернувся з апеляцією у встановлений термін, то оцінка, виставлена викладачем, є остаточною.

Кількість балів вноситься до відомості обліку успішності за поточним модульним контролем і є основою для визначення загальної успішності студента з дисципліни «Екологічне право».

Порядок перескладання іспиту з дисципліни правознавство визначається відповідними положеннями ПУЕТ.

**Шкала оцінювання знань студентів за результатами
підсумкового контролю з навчальної дисципліни
«Екологічне право»**

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	
60-63	E	задовільно
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

**Розподіл балів,
що отримують студенти за результатами вивчення
навчальної дисципліни «Екологічне право»
спеціальності 081 «Право»**

Назва модулю, теми	Вид навчальної роботи	Бали
--------------------	-----------------------	------

1	2	3
МОДУЛЬ І.		
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА		
Тема 1. Поняття та джерела екологічного права	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 2. Екологічні права та обов'язки громадян	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 3. Управління у галузі екології	1. Виконання завдань, передбачених планом самостійної роботи	0,5
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 4. Право	1. Підготовка питань семінарського	1

1	2	3
власності на природні ресурси	заняття	
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 5. Право природокористування	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 6. Поняття ознаки та правові забезпечення екологічної безпеки	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 7. Економіко-правовий механізм у галузі екології	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 8. Юридична відповідальність у галузі екології	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	0,5
МОДУЛЬ II. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ Й ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ		
Тема 9. Правове регулювання використання, відтворення й охорони земель в Україні	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 10. Правові засади використання й охорони надр	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 11. Правовий режим використання, відтворення й охорони вод	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 12. Правове регулювання використання, відтворення, захисту й охорони лісів	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	0,5

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Тема 13. Правовий режим використання відтворення охорони рослинного світу	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	1
Тема 14. Правові засади використання відтворення охорони тваринного світу	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	0,5
Тема 15. Правова охорона атмосферного повітря	1. Вирішення тестових завдань	0,5
	2. Виконання завдань, передбачених планом самостійної роботи	0,5
Тема 16. Правовий режим використання природно-заповідного фонду	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	0,5
Тема 17. Правове регулювання використання й охорони курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон	1. Підготовка питань семінарського заняття	1
	2. Вирішення тестових завдань	0,5
Тема 18. Правова охорона довкілля в населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві	1. Вирішення тестових завдань	1
	2. Виконання завдань, передбачених планом самостійної роботи	1
Поточна модульна робота I		4
Поточна модульна робота II		4
Присутність на всіх заняттях (за наявності конспекту)		20
Екзамен		40
Разом за семестр		100

Система нарахування додаткових балів за видами робіт

<i>Форма роботи</i>	<i>Вид роботи</i>	<i>Бали</i>
1. Навчальна	1. Участь у предметних олімпіадах: університетських, міжвузівських, всеукраїнських, міжнародних	10-30
	2. Участь у конкурсах на кращого знавця дисципліни: університетських, міжвузівських, всеукраїнських, міжнародних	10-30
	3. Написання реферату з визначеної теми	0-4
2. Науково-дослідна	1. Участь в наукових гуртках («Ін-Юре»)	5-20
	2. Участь в наукових студентських клубах («Феміда»)	5-20
	3. Участь в конкурсах студентських робіт: університетських, міжвузівських, всеукраїнських, міжнародних	5-15
	4. Участь в наукових студентських конференціях: університетських, міжвузівських, всеукраїнських, міжнародних	5-15
	5. Підготовка публікації в наукових виданнях	20
	6. Написання і захист наукової роботи з визначеної проблеми	10-20
Разом		до 30

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Атмосферне повітря – це природна суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень.

Водне право – це підгалузь екологічного права, що являє собою сукупність правових норм, якими врегульовано використання, відтворення та охорону вод.

Джерела екологічного права – це зовнішня форма вираження правотворчої діяльності держави у сфері екології, за допомогою якої воля законодавця стає обов'язковою для виконання.

Екологічна безпека - це стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Екологічна експертиза – це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Екологічне право – це навчальна дисципліна, яка вивчається у вищих навчальних закладах і передбачає засвоєння основ правового регулювання екологічних відносин.

Екологічне право – це юридична наука, яка досліджує закономірності та особливості правового регулювання екологічних відносин.

Екологічне право – це сукупність еколого-правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів,

забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації захисту екологічних прав.

Екологічне правопорушення – це винна, протиправна дія (бездіяльність), що порушує встановлений державою правопорядок, права і обов'язки громадян і організацій у сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення і охорони навколишнього природного середовища, за вчинення якої законом передбачена юридична відповідальність.

Екологічні права людини і громадянина - це встановлені та гарантовані державою можливості у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Економічний механізм у сфері екології – це сукупність передбачених законодавством економічних заходів, що забезпечують охорону навколишнього середовища і раціональне природокористування.

Землеустрій – це сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Ліс – це сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

Метод галузі екологічного права – це спосіб регулювання екологічних відносин, який є адекватним суті цих відносин і обумовлюється багатогранністю предмету екологічного права. В екологічному праві переважає диспозитивний метод (щодо права власності та використання природних ресурсів), поряд з ним активно використовується імперативний метод правового регулювання.

Надра – це частина земної кори, що знаходиться під поверхнею суші та дном водоймищ і сягає глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Охорона атмосферного повітря – це система заходів, пов'язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням його забрудненню та

зниженням його рівня, впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних чинників.

Право надрокористування – це сукупність правових норм, що регулюють правовий режим використання надр, підстави і порядок виникнення та припинення права користування надрами, основні права та обов'язки надрокористувачів.

Предмет екологічного права – відносини, які складаються між суб'єктами з приводу приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічних та інших інтересів.

Принципи екологічного права – це основоположні ідеї, що висловлені в законі (або випливають з нього), відповідно до яких здійснюється регулювання відповідних відносин.

Природні лікувальні ресурси або фактори – це певні елементи навколишнього природного середовища, які за своїми природними властивостями здатні здійснювати лікувально-оздоровчий вплив на фізіологічний та психологічний стан організму людини, поновлюючи його життєві сили.

Природно-заповідний фонд – це ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

Система галузі екологічного права України – це структура галузі права, що включає норми, інститути, підгалузі.

Система науки екологічного права – це сукупність відомостей про предмет, методи, джерела, суб'єктів і об'єктів екологічного права, про екологічні правовідносини, про державне управління природокористуванням, правове регулювання використання окремих природних ресурсів тощо.

Функції екологічного права – це основні напрями правового регулювання відносин щодо приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічних та інших інтересів.

Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства – це відносини між державою в особі

уповноважених органів у галузі охорони навколишнього природного середовища, правоохоронних органів, інших уповноважених суб'єктів і особою (фізичною чи юридичною), яка вчинила екологічне правопорушення, по застосуванню до порушника відповідного покарання.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України : Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – Ст. 2598 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
2. Загальна Декларація прав людини : Прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.
3. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР // Відомості Верховної ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>. – Назва з екрана.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III : Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – Ст. 2038 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. – Назва з екрана.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – № 32. – Ст. 1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. – Назва з екрана.
6. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. – Назва з екрана.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. – Назва з екрана.

8. Кодекс України про надра від 7 липня 1994 року № 132/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>. – Назва з екрана.
10. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>. – Назва з екрана.
11. Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 46. – Ст. 1881 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>. – Назва з екрана.
12. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №№ 13/14, № 15/16, № 17. – Ст. 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. – Назва з екрана
13. Про захист рослин : Закон України від 14 жовтня 1998 р. № 180-XIV // Офіційний вісник України. – 1998. – № 6. – Стор. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/180-14>. – Назва з екрана.
14. Про землеустрій : Закон України від 22 травня 2003 №858-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – Ст. 1178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/858-15>. – Назва з екрана.
15. Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 № 898-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – Ст. 1362 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/898-15>. – Назва з екрана.

16. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. № 222-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 25. – Ст.722 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19>. – Назва з екрана.
17. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1478-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12. – Ст.442 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>. – Назва з екрана.
18. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Офіційний вісник України. – 1997. – № 25. – С. 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
19. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 18. – С. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/586-14>. – Назва з екрана.
20. Про оренду землі : Закон України від 6 жовтня 1998 р. №161-XIV // Офіційний вісник України. – 1998. – № 42. – Ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/annot/161-14>. – Назва з екрана.
21. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1423 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. – Назва з екрана.
22. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – Ст. 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>. – Назва з екрана.
23. Декларація про державний суверенітет України : Прийнята Верховною Радою Української РСР від 16 липня 1990 р. № 55-XII // Відомості Верховної ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>. – Назва з екрана.

24. Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади : затв. Указом Президента України від 12 березня 1996 р. № 179/96 // Урядовий кур'єр. – 1996. – 28 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/179/96>. – Назва з екрана.
25. Питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 370/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 74. – Ст. 2105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/370/2011>. – Назва з екрана.
26. Положення про Державне агентство екологічних інвестицій України : Затв. Указом Президента України від 13.04.2011 № 455/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1261 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/455/2011>. – Назва з екрана.
27. Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України : Затв. Указом Президента України від 13.04.2011 № 464/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/464/2011>. – Назва з екрана.
28. Положення про Державну екологічну інспекцію України : Затв. Указом Президента України від 13.04.2011 № 454/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1260 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/454/2011>. – Назва з екрана.
29. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – №30. – Ст. 1097 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>. – Назва з екрана.
30. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 7 липня 2011 р. № 3613-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 60. – Ст. 2405 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>. – Назва з екрана.

31. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003 №742-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 23. – Ст. 1014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>. – Назва з екрана.
32. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 р. № 2707-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2707-12?test=МК9Мf5zFR44MnXJkZi8VUtqiH14WIs80msh8Ie6>. – Назва з екрана.
33. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1431 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-15>. – Назва з екрана.
34. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 21 червня 1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. – Назва з екрана.
35. Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1. – Ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>. – Назва з екрана.
36. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) : Закон України від 05.06.2003. № 899-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 26. – Ст. 1252 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/899-15>. – Назва з екрана.
37. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 р. №2456-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>. – Назва з екрана.
38. Про рослинний світ : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 591-ХІV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 18. –

- Ст. 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/591-14>. – Назва з екрана.
39. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – №55/1. – Ст. 1900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. – Назва з екрана.
40. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 2. – Ст. 47 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>. – Назва з екрана.
41. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 973-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15>. – Назва з екрана.
42. Про Червону книгу України : Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3055-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 462 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3055-14?test=ryJMfrD7QoQDnXJ6Zi8VUtqiHI4WIs80msh8Ie6>. – Назва з екрана.
43. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>. – Назва з екрана.
44. Про Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру : постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 7. – Ст. 164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF> – Назва з екрана.
45. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 24 грудня 2012 р. № 726/2012 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 99. – Ст. 3998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/726/2012>. – Назва з екрана.
46. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля : наказ Міністерства

екології та природних ресурсів від 27 лютого 2002 р. № 88 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 631 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02>. – Назва з екрана.

47. [Про затвердження Положення](#) про Державне агентство водних ресурсів України : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 393 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 71. – Ст. 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF> – Назва з екрана.
48. [Про затвердження Положення](#) про Державне агентство лісових ресурсів України : постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 521 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 82. – Ст. 2333 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF> – Назва з екрана.
49. Про затвердження Положення про Зелену книгу України : постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 року № 1286 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36. – Ст. 1692 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-%D0%BF>. – Назва з екрана.
50. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 10. – Ст. 266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF> – Назва з екрана.
51. [Про затвердження Положення](#) про Державне агентство рибного господарства України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 895 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 90. – Ст. 3018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/484/2011>. – Назва з екрана.
52. [Про затвердження Положення](#) про Державне агентство України з управління зоною відчуження : постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 № 564 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 86. – Ст. 2434 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/564-2014-%D0%BF> – Назва з екрана.

53. [Про затвердження Положення](#) про Державну інспекцію ядерного регулювання України : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 363 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 69. – Ст. 1925 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/363-2014-%D0%BF> – Назва з екрана.
54. [Про затвердження Положення](#) про Державну санітарно-епідеміологічну службу України : указ Президента України від 06.04.2011 № 400/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1235 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400/2011>. – Назва з екрана.
55. Про Концепцію національної екологічної політики України на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. N 880-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 79. – Ст. 2961 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80>. – Назва з екрана.
56. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. № 1359-XIV // Офіційний вісник України. – 2000. – № 1. – Ст. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>. – Назва з екрана.
57. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38. – Ст. 248 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
58. Про стан виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 лютого 2009 року «Про стан безпеки водних ресурсів держави та забезпечення населення якісною питною водою в населених пунктах України» : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 квітня 2013 року // Офіційний вісник України. – 2013. – № 49. –

Ст. 1756 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-13>. – Назва з екрана.

Література

Основна:

59. Гетьман А. П. Екологічне право. Підручник / А. П. Гетьман. – Х. : Вид-во «Право», 2014. – 432 с.
60. Екологічне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. І. І. Каракаша. – Одеса : Фенікс, 2012. – 788 с.
61. Екологічне право України : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Г. В. Анісімова, В. К. Попов, А. К. Соколова та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2009. – 328 с.
62. Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В. К. Попов, А. П. Гетьман, С. В. Разметаєв та ін.; за ред. В. К. Попова, А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2007. – 485 с.
63. Екологічне право України. Загальна частина : Навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Шуміло. – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 292 с.
64. Екологічне право України. Особлива частина: Навчальний посібник / О. М. Шуміло, В. А. Зуєв, І. В. Бригадир та ін., за заг. ред. О. М. Шуміло. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 432 с.

Додаткова:

65. Баб'як О. С. Екологічне право України : Навчальний посібник для вузів / О. С. Баб'як, А. Д. Біленчук, Ю. О. Чирва: Європейський університет управління, безпеки та інформаційно-правових технологій: Факультет охорони навколишнього середовища: Юрблагодійконсалтинг. – К. : Атіка, 2001. – 216 с.
66. Балюк Г. І. Екологічне право України : Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини) : навчальний посібник / Г. І. Балюк. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 192 с.

67. Барабаш Н. П. Земельне право України : навчальний посібник / Н. П. Барабаш, М. Я. Ващишин, В. І. Федорович. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2013. – 174 с.
68. Боголюбов В. М. Стратегія сталого розвитку : Підручник / В. М. Боголюбов, Л. В. Клименко, М. О. Клименко, Л. Г. Мельник, В. А. Прилипко. – Херсон : «Олді-плюс», 2012. – 446 с.
69. Бойчук Ю. Д. Основи екології та екологічного права : Навчальний посібник / Ю. Д. Бойчук, М. В. Шулъга та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Суми : ВТД «Університетська книга»; К. : Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. – 368 с.
70. Бондар Л. О. Екологічне право України : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л. О. Бондар, В. В. Курзова. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Х. : Вид-во "Бурун книга", 2008. – 368 с.
71. Бригадир І. Екологічне право України. Загальна частина : навч. посіб. / І. В. Бригадир, В. А. Зуєв, О. М. Шуміло ; за ред.: О. М. Шуміло; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2012. – 291 с.
72. Все про земельний сервітут / авт. - упоряд. : В. П. Артеменко, О. С. Врублевський. – К. : Інститут громадянського суспільства : ТОВ "ІКЦ" Леста", 2005. – 24 с.
73. Григор'єва Т. В. Правові засади використання, охорони та відтворення водних живих ресурсів : Монографія / Т. В. Григор'єва. – Х. : Право, 2011. – 176 с.
74. Дмитренко І. А. Екологічне право України : підручник / І. А. Дмитренко; Мін-во внутрішніх справ України. – К. : Юрінком, 2001. – 352 с.
75. Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навчальний посібник / А. П. Гетьман, М. В. Шулъга, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова. – Х. : ТОВ "Одіссея", 2008. – 480 с.
76. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / Г. І. Балюк, М. В. Краснова, Ю. С. Шемшученко та ін. ; за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ "Вид-во "Юридична думка", 2008. – 856 с.
77. Екологічне право України. Для підготовки до іспитів / І. В. Татарчук. – К. : ЦУЛ, 2013. – 230 с.

78. Екологічне право: Особлива частина: підручник для студентів юридичних вузів і факультетів: Повний академічний курс / В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, М.В.Краснова та ін.; за ред. акад. АПРн В. І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – 544 с.
79. Земельне право України : загальна частина : навч. посіб. / А.І.Ріпенко, О. М. Пащенко. – Одеса : Видавництво ТОВ «Удача», 2013. – 80 с.
80. Земельне право України : навч. посіб. / Н. П. Барабаш, М.Я.Ващишин, В. І. Федорович. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2013. – 174 с.
81. Земельне право України : Підручник / За ред. О.О.Погрібного та І. І. Каракаша. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 600с.
82. Земельне право України. Для підготовки до іспитів : навч. посіб. / І. В. Татарчук. – К. : ЦУЛ, 2013. – 238 с.
83. Земельний кодекс України : науково-практ. коментар / ред.: А. П.Гетьман, М. В. Шульга. – 6-е вид., доп. – Х. : ТОВ Одіссей, 2009. – 624 с.
84. Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / А. М. Мірошніченко. – К. : ЦУЛ, 2013. – 512 с.
85. Зербіно Д. Д. Екологічні катастрофи у світі та в Україні / Д.Д. Зербіно, М. Р. Гжегодський. – Львів: Бак, 2005. – 280 с.
86. Ільків Н.В. Екологічне право України : навчальний посібник / Н. В. Ільків, Я. З. Гаєцька-Колотило. – К. : Істина, 2008. – 296 с.
87. Ільків Н.В., Гаєцька-Колотило Я. З. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Істина, 2008. – 296 с.
88. Камінська Н. В. Екологічне право : Навчальний посібник / Н.В. Камінська, А.І. Камінський, І.С. Куненко. – К. : Дакор ; Бурун і К, 2013. – 248 с.
89. Клименко М. О. Екологія міських систем. Підручник / М.О.Клименко, Ю. В. Пилипенко. – Херсон: «Олді-плюс», 2010. – 294 с.
90. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посібник / Н. Р. Кобецька. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 352 с.
91. Комарницький В. М. Екологічне право : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ В.М.Комарницький, В. І. Шевченко, С. В. Єлькін; Луганська академія внутрішніх справ імені 10-річчя

- незалежності України. Кримський юридичний інститут Національного університету внутрішніх справ України. – 3-є вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.
92. Корнєєв Ю. В. Земельне право / Ю. В. Корнєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/pravo/zemelne_pravo_-_kornyeyev_yuv
93. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький. – К. : Український інформаційно-правовий центр, 2001. – 390 с.
94. Костицький В. В. Лісове право України : навч. посіб. / В. В. Костицький ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. – К. : ЗАТ "НГЧЛАВА", 1999. – 164 с.
95. Краснова М. В. Договори в екологічному праві України : Навч. посіб. / М. В. Краснова. – К. : Алерта, 2012. – 216 с.
96. Кримінальне право України: Особлива частина : Підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
97. Курс адміністративного права України: підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко та ін. / за ред. В. В. Коваленка. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.
98. Курс цивільного процесу : підручник / за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
99. Макарова Н. С. Економіка природокористування : навч. посібник / Н. С. Макарова, Л. Д. Гармідер, Л. В. Михальчук. – К. : ЦУЛ, 2007. – 322 с.
100. Малишко М. І. Екологічне право України : Навчальний посібник / М. І. Малишко; за ред. В. З. Янчука. – К. : Видавничий дім „Юридична книга”, 2001. – 392 с.
101. Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / Ю. С. Шемшученко [та ін.]; заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Х. : Право, 2008. – 479 с.
102. Мирошиченко А. М. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України / А. М. Мирошиченко, Р. І. Марусенко. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 516 с.

103. Михайліченко С. І. Правові засади здійснення екологічного контролю / С. І. Михайліченко, М.С.Михайліченко. – Полтава: Фірма „Техсервіс”, 2005. – 92 с.
104. Міжнародне право навколишнього середовища // Міжнародне право : Основні галузі : Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. – С.502-538.
105. Мікієвич М. М. Європейське право навколишнього середовища : навчальний посібник / М. М. Мікієвич, Н.І.Андрусевич, Т. О. Будякова. – Львів : Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, Благодійний фонд "ЕКОПРАВО-ЛЬВІВ", 2004. – 256 с.
106. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Алерта, 2013. – 512 с.
107. Мірошніченко А. М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні: Монографія / А.М.Мірошніченко. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 268 с.
108. Науково-практичний коментар Водного кодексу України / за заг. ред. Н. Р. Кобецької. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 360 с.
109. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; Кол. авт.: О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.
110. Науково-практичний коментар Закону України "Про охорону атмосферного повітря" / [Г. І. Балюк та ін.]; за ред. Г.І. Балюк ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 328 с.
111. Науково-практичний коментар Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", прийнятого 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ зі змінами і доповненнями, станом на 09.02.2006 / за заг. ред. О.М.Шуміла. – Х. : Фактор, 2006. – 592 с.
112. Науково-практичний коментар Конституції України : станом на 01. 12. 2010 р. / В. Е. Теліпко та ін. / за ред. В.Л.Мусіяки. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.
113. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / авт. кол.: Г. І. Балюк, А. П. Гетьман,

- Т.Г.Ковальчук та ін. ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 367 с.
114. Науково-праткичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-е вид., переробл. і доповн. /За ред. М.І.Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2007. – 1184с.
115. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К. : Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – 72 с.
116. Олійник О. Правове регулювання охорони надр за законодавством України (окремі аспекти) : монографія / О.Олійник ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Хмельницький, 2011. – 140 с.
117. Петков В.П. Екологічна безпека. Начальний посібник. – К.: Ліра-К. – 2013. – 216 с.
118. Популярна юридична енциклопедія. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
119. Право власності на землю. Захист права власності / Л.М.Горбунова, С. В. Богачов, І.Ф. Іванчук, Н.А. Кубар. – К. : ТОВ «Поліграф-Експрес», 2006. – 60 с.
120. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : Монографія / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін.; за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – 448 с.
121. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні : навч. посіб. / [авт. кол.: А. П. Гетьман та ін.]; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". – Х. : Право, 2012. – 294 с.
122. Природноресурсове право України : навч. посіб. / Е.А.Бавбекова, Л. О. Бондарь, Н. С. Гавриш та ін.; за ред. І.І.Каракаша. – К. : Істина, 2005. – 376 с.
123. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні : Закон України від 16 жовтня 2012 р.

- №5456-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 89. – Ст. 3591.
124. Процесуальні документи у цивільних справах (теорія, методика, практика) : Науково-практичний посібник / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 896 с.
 125. Рябець К. А. Екологічне право України : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / К.А.Рябець. – К. : ЦУЛ, 2009. – 438 с.
 126. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О. В. Зайчука. – К. : Юрінком Інтер , 2009. – 384 с.
 127. Тетарчук І.В. Екологічне право України. Для підготовки до іспитів. Навчальний посібник. – К.: Ліра-К. – 2014. – 230с.
 128. Хвесик М. А. Економіка природокористування. Підручник / М. А. Хвесик. – К. : Кондор, 2010. – 466 с.
 129. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування : Монографія / М. А. Хвесик, Л.М.Горбач, Ю. П. Кулаковський. – К. : Кондор, 2009. – 524с.
 130. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – К. : Вид. дім «Скіф», 2013. – 528 с.
 131. Цивільне право. Підручник : у 2-х т. / за ред. В.І.Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011.
 132. Шевчук Ю. В. Конституційно-правові гарантії екологічних прав громадян в Україні / Ю. В. Шевчук. – К. : Геопринт, 2006. – 132 с.
 133. Юридична енциклопедія: у 6-ти т./ відп. ред. Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Українська енциклопедія